

SAMHÄLLSEKONOMI

=med mina ögon sett.

”Nationalekonomi: Den grumliga vetenskapen.”¹

Thomas Carlyle

INNEHÅLL:

<i>FÖRORD</i>	2
<i>INLEDNING</i>	3
<i>PRISMEKANISMEN</i>	6
<i>KONKURRENS & MONOPOL</i>	9
<i>PLANHUSHÅLLNING ELLER MARKNADSEKONOMI?</i>	13
<i>BNP & Tillväxt</i>	17
<i>JOHN MAYNARD KEYNES</i>	20
<i>UTRIKESHANDELN</i>	23
<i>OFFENTLIGA SEKTORN</i>	26
<i>KAPITALMARKNADEN</i>	30
<i>INFLATION</i>	35
<i>ARBETSMARKNADEN</i>	39
<i>SAMMANFLÄTNINGENS BETYDELSE</i>	45
<i>SVERIGE - EN ÖVERBLICK</i>	49
<i>EFTERORD</i>	55
<i>KÄLLOR</i>	56

”Pengar förstör nästan allt, bristen på pengar förstör resten.”²

Hans Bendix

© Magnus Persson, 1996

¹J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

²J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

FÖRORD

Ni sitter nu med mitt specialarbete framför er. Det innebär att det framför er ligger en bunt på drygt 45 A4-sidor, som tillsammans innehåller drygt 140000 tecken (exklusive mellanslag), drygt 28000 ord och 2200 rader. Anledningen till att jag berättar detta är för att visa att samhällsekonomi inte är ett litet ämne som man endast kan skriva några få sidor om. Trots att resultatet kan verka vara mycket, kanske för mycket, så ska ni veta att det endast innehåller en del av allt det material som jag har gått igenom. För att inte göra detta arbete allt för tungrott så har jag försökt plocka ut de delar som jag tycker är viktigast och skriva ner dessa. En annan anledning till att det blev så mycket är att när jag väl börjar skriva om något kan jag lätt glida iväg och skriva en hel del extra som ej var planerat från början. När jag väl har satt mig och börjat skriva så känner jag en inspiration att skriva mycket, men jag hoppas ändå att ni inte upplever att detta arbete innehåller allt för många oväsentliga delar.

Varför skriver man då ett specialarbete om samhällsekonomi? Ända sedan hösten 1992, då vi upplevde en stor kalabalik i den svenska ekonomin, så har jag intresserat mig för detta ämne. Jag har inte intresserat mig mer för en del av samhällsekonomi än för någon annan, vilket är anledningen till att detta arbete tar upp de flesta saker inom detta ämne. Från början var det meningen att jag skulle specialisera mig på ett avskärmat område, men detta gav upphov till beslutsångest om vilket område jag skulle skriva om, så därför sitter ni nu med ett lite mer heltäckande arbete om samhällsekonomi än som från början var meningen. Hoppas ni inte tycker att det gör något. För att underlätta läsningen lite har jag därför också infogat en hel del citat, som förhoppningsvis lättar upp texten något.

Mitt mål med arbetet har varit att försöka förklara de mest grundläggande sakerna i hur ekonomin i ett samhälle fungerar. Jag här även velat peka på vissa saker som ofta missuppfattas av gemene man och på dessa punkter försökt förklara hur det egentligen ligger till. En annan sak som jag har tryckt lite extra på att få fram, är att det ofta är en stor skillnad mellan teori och verklighet, något som hela tiden är viktigt att ha i åtanke. För det är ju faktiskt så att det mesta fungerar utmärkt i teorin där människorna förväntas uppföra sig på ett speciellt sätt. När man sedan omsätter teorin till praktik och människorna inte uppför sig som man har räknat med uppstår det ofta problem.

Ett annat mål har varit att försöka väcka nyfikenhet hos de som läser detta arbete, och försöka få de att mer sätta sig in i hur samhällsekonomi fungerar, att få de att förstå att allt man gör faktiskt kostar pengar, som kanske kunde ha använts till att göra något annat. Jag hoppas att denna tanke slår igenom i detta arbete.

Det är också viktigt att påpeka att detta arbete inte är helt objektivt, något som jag hoppas lyser igenom på sina ställen.

Tillsist skulle jag vilja tacka Klas Eklund för att han ville undvara ett ex. av sin bok "Vår Ekonomi" till mig. Detta arbete bygger till stora delar på denna bok, även om givetvis andra källor också har använts. För den som vill läsa vidare så är detta verkligen en bok att rekommendera. Än en gång ett stort tack till Klas Eklund.

Det enda som nu återstår är att önska er en trevlig läsning.

Svedala i april 1996

Magnus Persson

INLEDNING

”Nationalekonomi är när folk undrar varför de inga pengar har. Det finns flera orsaker. De finaste är de vetenskapliga.”¹

Kurt Tucholsky

Vad är samhällsekonomi och vad har man för glädje av att läsa det? Det kan man ju faktiskt undra, men sanningen är att samhällsekonomi faktiskt är någonting som alla borde känna till lite mer om. Samhällsekonomin finns överallt, i varje liten vrå kan vi hitta ett stycke samhällsekonomi. Sådant som löner, skatter, inflation och priser är ju saker som vi ständer hör och ständigt vandrar omkring bland. För att vi ska kunna förstå vår egen livssituation och varför samhället är som det är vad beträffar skatter, moms, bidrag mm, så måste vi vara lite insatta i samhällsekonomin ibland lite krångliga värld. Det är viktigt att alla förstår åtminstone det mest grundläggande, annars är risken stor att det blir ett fåtal ”experter” som sitter och bestämmer allt, utan att någon annan kan ingripa. Skulle det bli så drastiskt så är faktiskt hela vårt demokratiska styre i fara.

KRITIK

”Det vänligaste man kan säga om ekonomerna är att de så gott som alltid har fel.”²

Pehr G. Gyllenhammar

Det som gör att många tar avstånd ifrån samhällsekonomin kan vara alla de termer och uttryck som används, till exempel inflation, marginalkostnad, underskott, bytesbalans, handelsbalans och penningpolitik. En annan orsak kan vara att alla ekonomer framstår som oeniga. Den engelske författaren George Bernard Shaw uttryckte för hundra år sedan detta på följande vis: ”Om man lägger alla världens ekonomer efter varandra i en lång rad, så når de ändå inte fram till en gemensam slutsats”³. Detta lite drastiska sätt att se på saken stämde nog bättre då än nu, för ekonomer är inte alls så oeniga som folk i allmänhet tror. Faktum är att de flesta är överens om långt mycket mer än de inte är överens om. Att de ofta framstår som oeniga beror på att de företräder olika intressegrupper, plus att det alltid är roligare att skriva och läsa om saker som man är oeniga om än om de som man faktiskt är eniga om.

”Nationalekonomin är den enda vetenskap där nya svar på samma frågor är de rätta varje år.”⁴

Danny Kaye

Ekonomer har även hos många ett dåligt rykte, de tycker att ekonomerna alltid är oeniga (vilket som tidigare sagts inte alltid stämmer) och därmed klassar dessa som några amatörer. Skulle någon forska i samhällsekonomi så är det nog inte många som tar det på allvar. Anledningen är att det är svårt att få fram några konkreta resultat i sådan forskning, man kan ju aldrig helt förutspå hur en grupp människor beter sig i en viss situation. I till exempel kemiska undersökningar kan man i de flesta fall blanda ihop ingredienserna i ett provrör för

¹J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

²J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

³Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

⁴J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

att sedan se vad som händer. Något sådant kan man ju aldrig göra i en samhällsekonomisk undersökning, utan där får man istället använda sig av diagram och matematiska uträkningar för att försöka se vad som händer om man till exempel höjer skatten med 1%, samtidigt som människorna förväntas att göra på ett speciellt sätt. Eftersom alla människor uppför sig på olika sätt så är det alltid svårt att få kalkylerna något så när troliga. Här använder sig samhällsekonomen av något som kallas rationella val. Där utgår man ifrån att människor och företag alltid handlar på det sätt som mest gynnar dem själva, det får inte kosta mer än det smakar. Människor handlar alltså på det sätt som ger mest nytta till dem själva. Företagen gör på samma vis, fast där är nytta = vinst. Blir inte kalkylerna riktiga så drar man fel slutsatser och gör fel saker vid fel tidpunkt etc. Tilläggas bör att en nationalekonom inte sitter och gissar när han gör sina kalkyler. Han använder sig av en stor mängd statistik för att få fram kalkyler som stämmer överens med verkligheten. Man kan säga att samhällsekonomi mer är en sorts teoretisk vetenskap, till skillnad mot andra vetenskaper, även om de också ibland blir lite teoretiska. Att det ändå är svårt att förutse hur folk ska handla i olika situationer kan uttryckas precis som den amerikanske ekonomen Franklin Fischer en gång sade: "I verkligheten har folk den besynnerliga vanan att inte uppföra sig som ekonomen antar att de ska göra"¹.

Samhällsekonomiska kalkyler kan sägas ta hänsyn till helheten, till skillnad mot vanliga ekonomiska kalkyler som man till exempel själv gör när man gör en budget, där man mest tar hänsyn till sig själv. Att räkna som man där gör med helheten är faktiskt svårt, hur mycket är till exempel miljön värd i kronor och ören? Hur mycket är de människoliv värda som man kan spara när man bygger en större väg? Att man i dessa kalkyler räknar om allting till kronor och ören är inte alltid så populärt hos allmänheten. Oscar Wilde sa följande om denna företeelse: "En ekonom är en person som känner till priset på allt men inte vet värdet på något".² Men hur många av dessa kritiker är det då inte som själva uppför sig på samma vis. Eller hur gör de med sina sjuk-/livförsäkringar?

Skillnaden mellan ekonomi och politik, existerar den verkligen? Eller är ekonomin bara ett sätt att klä politiken genom att ge den "vetenskapliga" argument? Det är faktiskt ofta svårt att dra någon klar gräns mellan ekonomi och politik, dessa två ämnen flyter på sätt och vis in i varandra. Det är många frågor som berör både samhällsekonomin och politiken och därför är det lätt att man grötar ihop dessa två egentligen skilda ämnen.

"Om nationalekonomerna verkligen behärskade sitt hantverk skulle de vara miljardärer och inte miljardärernas rådgivare."³

Kirk Kerkorian

Det har även funnits (eller finns den ännu?) en skepsis mot samhällsekonomin, som har klassat den som en överklassvetenskap, något som bara gynnar de rika. Denna uppfattning är helt och hållet felaktig, även om det är riktigt att det svävar någon slags liberal ande över samhällsekonomin, men det beror nog i så fall på att det ekonomiskt sett är de mera liberala idéerna som är de bästa för samhället. Detta har ju också visat sig riktigt då många forna kommuniststater har gått över till mera liberalt styre. Trots detta vill jag ta fram två kritiska citat om samhällsekonomin. Det första är sagt av Villy Bergström: "Varför är nationalekonomer till alldeles övervägande del borgerliga, eller mera precist, liberala i sin samhällssyn? Jag tror att en förklaring är att nationalekonomernas studieobjekt i sista upploppet alltid är den enskilda, nyttomaximerande människan. Den ekonomiska människan är identisk med liberalismens människoupfattning. Man kan tillspetsat säga att en

¹Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

²Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

³J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

nationalekonom är en person med doktorsgrad i liberalism. Är han (eller hon) tillräckligt duktig blir han (eller hon) t.o.m. professor i liberalism.”¹. Ett annat kritiskt uttalande har kommit ifrån vår inte alltför ökande författare August Strindberg: ”Vad är ekonomi? -En vetenskap uppfunnen av överklassen för att komma åt frukten av underklassens arbete”².

VAD ÄR SAMHÄLLSEKONOMI?

Vad är då samhällsekonomi, det ämne som detta arbete handlar om? Ekonomi handlar om människor som samverkar och är beroende av varandra. De producerar varor och tjänster mot pengar och de specialiserar sig på en sorts arbete var, till exempel en person lagar cyklar, en annan kör budbil, en tredje är bonde, en fjärde tillverkar papper och så vidare. Anledningen till att man specialiserar sig på sitt område är att allting blir mycket effektivare då. Tänk om varje person skulle göra allt själv utan att kunna ha ett utbyte med andra personer, det skulle både bli ineffektivt och väldigt tidsödande. Utbytet mellan människorna är alltså viktigt. Utbytet kan till exempel vara som så att en fabriksarbetare arbetar på en fabrik. För att han gör det så får han ersättning, lön, från fabriken. Med den lönen köper han då andra varor och tjänster. Vilka varor köper då denne man? Det är en väldigt svår fråga att svara på eftersom alla människor har olika behov, förutom de där mest grundläggande som mat, dryck, sömn mm. Vad de har för olika behov beror bland annat på var de bor, i vilken kultur och olika vanor och traditioner de har mm. Men det är ju så att det är väldigt svårt att få alla sina behov uppfyllda. Det beror på att resurserna är begränsade och framför allt ojämnt fördelade. Därför kan man säga att ekonomi handlar om att välja.

”En ekonom är en man som förklarar det självklara med obegripliga formuleringar.”³

Alfred A. Knopf

Det där med att välja gäller inte bara vanliga personer utan också i väldigt stor utsträckning vad samhället ska göra. Ska man satsa på äldreården eller på skolan? Ska man bygga en ny väg eller ett nytt bibliotek? Det är vid sådana frågeställningar man gör ekonomiska analyser. Man beräknar vad de olika alternativen kostar och vilken nytta man kommer att ha av dem på längre sikt. Man måste här påpeka att alla val man gör kostar något.

Men varför får vissa människor tillverka kopperspik medan andra bara sitter på en stol och styr ett företag? Jo, det beror på något som kallas produktionsfaktorer. Dessa är till exempel arbete, kapital och naturresurser. Olika människor har olika saker att bjuda ut på marknaden, man kan säga att en persons ställning till viss del beror på produktionsfaktorerna. En person som har ett stort kapital får då naturligtvis en annan ställning än en som bara har sitt arbete att erbjuda.

För att nu enkelt förklara vad samhällsekonomi är, kan man säga att det är *hur de skilda resurser som finns i samhället ska organiseras för att tillfredsställa människors behov och hur förhållandet mellan olika samhällsklasser och enskilda människor då påverkas.*

¹Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

²Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

³J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

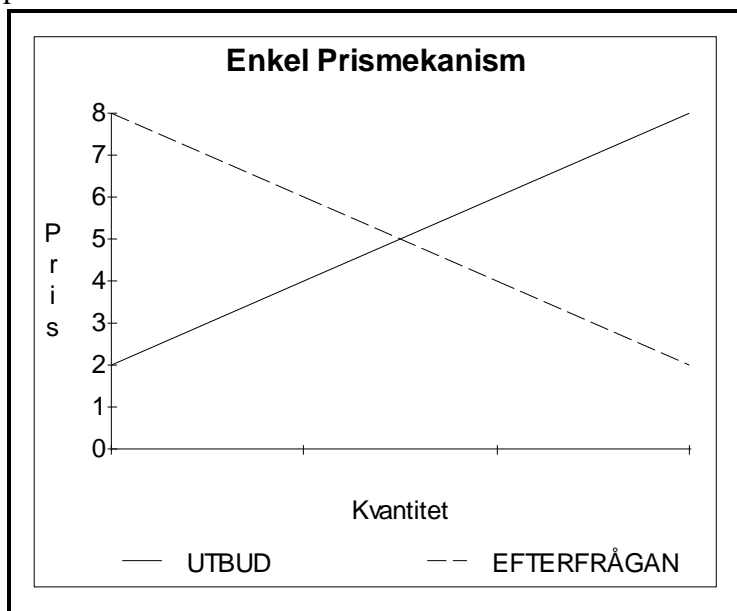
PRISMEKANISMEN

Samhällsekonomin fungerar i princip som ett kretslopp. Detta kretslopp, för att beskriva det väldigt, väldigt enkelt så här i början, går mellan företag och konsumenter. En man jobbar på ett företag där han får lön för sitt arbete. För dessa pengar köper han produkter (eller tjänster) som är tillverkade i ett (vanligtvis) annat företag. Detta företag får in pengarna som sedan bland annat går till löner av deras anställda, som i sin tur köper varor och så vidare. I detta kretslopp är det tre frågor som måste besvaras:

- Vad ska produceras?
- Hur ska det produceras?
- Hur ska man fördela produktionsresultaten?

UTBUD OCH EFTERFRÅGAN

Hur svaren blir på dessa frågor, beror på om man har marknadsekonomi eller planeekonomi. I en marknadsekonomi söker företagen vinster och bestämmer själva vad de skall tillverka. I en planeekonomi är det staten som bestämmer vad som ska tillverkas.

Någon sade (eller skrev) en gång: ”Man kan förvandla till och med en papegoja till en lärd nationalekonom. Det enda den måste lära sig är orden ‘utbud’ och ‘efterfrågan’.”¹ Vad är nu detta utbud och efterfrågan som verkar vara så viktigt för en samhällsekonom? Jo, med utbud och efterfrågekurvan kan man se hur dessa två begrepp samarbetar i en marknadsekonomi. Om nationalekonomin skulle haft en grundpelare, så skulle det nog ha varit denna. Den är inte exakt, men den visar på ett enkelt sätt varför vissa problem uppstår.

Denna kurva, som ni ser här intill, består av två linjer. Den heldragna symboliserar utbudet och den streckade symboliserar efterfrågan av en viss vara. I verkligheten påverkas efterfrågan inte enbart av priset, som den gör i kalkylen, utan även av inkomst, behov, alternativ, mode mm. Om priset på en vara, i kurvan ovan, är 7 så kan man avläsa hur stort utbud respektive efterfrågan är vid detta pris. Man utgår bara från priset 7 på prisaxeln och rör sig inåt på kurvan tills man korsar först efterfrågekurvan och sedan utbudskurvan. Där vår tänkta linje träffar de andra så drar vi ett streck nedåt tills dessa träffar kvantitetsaxeln. Som vi då ser så blir det en ganska stor skillnad på hur många enheter av vår vara som efterfrågas respektive bjuds ut på marknaden vid nämnda pris. Det blir ett utbudsöverskott. Vad händer då? Jo, eftersom konsumenterna inte är intresserade av att köpa vår vara under gällande pris så tvingas företagen att sänka sina priser och även dra ner på produktionen eftersom det inte är

¹Eklund Klas, Vår Ekonomi, 1995

lika lönsamt längre att tillverka denna vara. När de sänker priserna så kommer efterfrågan att öka och utbudsöverskottet kommer således att minska. De företag som inte har råd att sänka sina priser kommer också att slås ut och på så vis rensas marknaden från dåliga företag.

Men om priset istället är 4 i vårt diagram, vad händer då? Jo, om vi då gör samma sak som vi gjorde när priset var 7, märker vi att efterfrågan på varan nu är större än utbudet. Vi har fått ett efterfrågeöverskott. Då vill konsumenterna köpa större kvantiteter än vad som finns tillgängliga. Priserna kommer då att höjas och när priserna höjs så minskar ju också efterfrågan, titta själv i diagrammet!

Utbudsöverskott och efterfrågeöverskott har en sak gemensamt. Priset förändras inte mer än till den punkt där kurvorna möts, vilket i vårt exempel är priset 5. Det är detta som kallas för jämviktspriset. Det är bara här som både producenterna och konsumenterna kan förverkliga sina planer samtidigt. Här vill de ju köpa/sälja lika mycket till precis samma pris. Som ni kanske märker så strävar en fri marknadsekonomi hela tiden åt jämviktspriset, och detta gör den helt av sig själv, i alla fall på papperet. En annan sak är att när man handlar enligt sitt eget bästa, så handlar man också efter det allmännas bästa. Som exempel kan nämnas den stora oljekrisen på sjuttioalet. När det blev brist på olja så steg ju priset och därmed minskade efterfrågan. Men efterfrågan minskade ju inte för att alla var rädda för att oljan skulle ta slut. Nej, de tänkte istället på sig själva och minskade konsumtionen av eget intresse, utan en tanke på att de då också "sparade" på världsoljelagret.

REGLERINGAR

En sak måste man komma ihåg; denna kalkyl gäller endast vid en alldeles fri marknad med många små företag, där inget företag själv kan ändra priset. Detta är ytterst ovanligt och vi kommer också längre fram att redogöra lite mera om fria marknader. För som ni säkert känner till så har vi, även om de blir färre, här i Sverige en mängd regleringar. Dessa har man för att man inte tycker att den fria marknaden är acceptabel, jämviktspriset blir för högt. Som exempel kan vi ta bostadsmarknaden, där staten genom att reglera priserna sa sig ge fler råd att bo var de ville. Man satte nämligen tak för hyrorna, vilket gjorde att det blev en gräns på hur höga dessa fick vara och på så sätt skulle fler få bo var de ville. Men hur fungerade det egentligen? Jo, det blev en mängd problem, till exempel bostadsbrist och svart marknad. Denna svarta marknad fungerade så att vissa hyresvärdar tog emot pengar under bordet av personer som så väldigt gärna ville bo i deras bostäder. Bostadsbristen byggde man bort under 1960- och 1970-talen. Man gav billiga lån till nybyggnad av bostäder, alltså en form av reglering även på kreditmarknaden. Detta ledde här till svarta lån. När efterfrågan på lån var stor, så var man kanske beredd att betala lite svart för att få sitt lån. Numera så minskar man bostadssubventionerna. Detta leder till högre hyror och, givetvis då det gäller Sverige, till ett gnällande både här och där. Kvällstidningarna är då inte sena att följa upp med "snyftreportage" där personer som fått sin hyra höjd undrar hur de ska klara sig. Givetvis så är det inte kul att få höjda utgifter, det tycker ingen. Men vi måste samtidigt bli av med dessa dyra regleringar någon gång. Det bästa hade varit att aldrig införa dem, så hade nog marknaden själv klarat av att ge rättvisa hyror. För visst ska man få betala mer ju flottare man bor?

Inom jordbruket har det varit tvärtom mot bostadssektorn. Här har jämviktspriset varit för lågt och man satte därför en undre gräns på priset på jordbruksvaror. Detta ledde till ett utbudsöverskott. Denna reglering infördes för att bönderna skulle klara sig, men det ledde också till att Sverige fick höga livsmedelspriser och därför införde man en tid livsmedelssubventioner för att sänka konsumenternas pris på livsmedel. Först höjde man alltså

priset på livsmedel genom att reglera jordbruket. När man sedan märkte att priset blev alldeles för högt så avreglerade man alltså inte jordbruksmarknaden, utan man införde alltså istället livsmedelssubventioner! Jag tror bara sådant här kan inträffa i Sverige.

När man sedan äntligen började avreglera jordbrukssektorn så kan ni ju gissa vad som hände. Jodå, bönderna protesterade naturligtvis. Istället för att se hur bra de hade fått ha de en tid så såg de bara hur mycket sämre de skulle få det.

Ett exempel där regleringar som fått motsatt verkan kan nämnas en skola i Norge. Där bestämdes det att elever med löss skulle stanna hemma för att förbättra hygien. Tror ni hygien förbättrades? Nej, antalet elever med löss steg istället när skoltrötta elever köpte till sig löss bara för att få stanna hemma. Så kan det gå...

ALTERNATIV

Vad ska vi då använda oss av istället för regleringar? Öronmärkta bidrag kan kanske vara något. Då får de som behöver stöd det och de som klarar sig utan får inga extra bidrag. Men detta är också svårt, då man då måste dra olika gränser och hur ska man få de rättvisa? Vad man än gör så måste man tänka på att allting har både för- och nackdelar. Man måste väga dessa mot varandra för att se vad som är bäst vid ett specifikt tillfälle.

KONKURRENS & MONOPOL

Vi ska i det här avsnittet ta oss en närmare titt på konkurrens- och monopolsituationer samt hur olika företag tänker under dessa omständigheter. Till att börja med ska vi ta upp några viktiga förkortningar och förklara vad de innebär.

FK = Fast kostnad = De kostnader som företagen har som inte påverkas av hur mycket de tillverkar, till exempel hyra av lokal och vissa maskiner.
RK = Rörlig kostnad = De kostnader som förändras beroende på hur mycket företaget tillverkar, till exempel råvaror, energi och halvfabrikat.
MK = Marginalkostnad = Kostnaden för den av företaget sist tillverkade produkten. förändr av total kostnad/förändr av kvantitet = förändr av rörlig kostnad/förändr av kvantitet.
MI = Marginalintäkt = Inkomst till företaget av den sist tillverkade produkten. Om MK är lägre än MI så lönar sig en produktionsökning och vice versa.
SK = Styckkostnad = Genomsnittlig produktionskostnad per producerad enhet. total kostnad/kvantitet.
Rörlig styckkostnad = Total rörlig kostnad/kvantitet
Total kostnad = Totala fasta kostnader + Totala rörliga intäkter = producerad kvantitet x styckkostnader.

Dessa uttryck kan det vara bra att titta tillbaka på under tiden ni läser detta avsnittet, eftersom de kommer att dyka upp titt som tätt.

Som ni nu har märkt så har en fabrik fasta kostnader även då produktionen står stilla. Det innebär att produktionskostnaden för den första varan kommer att vara mycket hög, dvs styckkostnaden är hög. När man tillverkar fler varor så faller marginalkostnaden ett tag eftersom att den fasta kostnaden slås ut på fler varor. Man anställer kanske också fler och då kan dessa hjälpa varandra, man specialiserar sig på sitt jobb och dessutom så utnyttjar man maskinparken effektivare. Denna minskning av MK kommer inte att hålla i all evighet. För om de fasta kostnaderna verkligen är fasta, det vill säga att man inte investerar i mer realkapital, så kommer MK senare att öka. Det beror på att varje nyanställd inte blir lika effektiv som den tidigare anställda. Är det många som arbetar där så kommer ju alla maskiner att vara upptagna och det finns ingen plats för den nyanställda. Det kallas att man har slagit i kapacitetstaket, dvs att allt utnyttjas för fullt och styckkostnaderna kommer då att öka. Så länge $MK < SK$ så ger ytterligare produktion lägre SK. Men skulle istället $MK > SK$ så ger ytterligare produktion högre SK. Man kan säga att företagen vill sälja sina varor så länge som intäkten överskrider SK för att då går de med vinst. De kan även vilja sälja sina varor när intäkterna endast överskrider den rörliga SK. De kommer då att gå med förlust men får ändå in pengar för att täcka en del av den FK de har för att överhuvudtaget finnas till. Detta är det s.k. täckningsbidraget. Fast en sådan försäljning kan endast fortgå under en kort period.

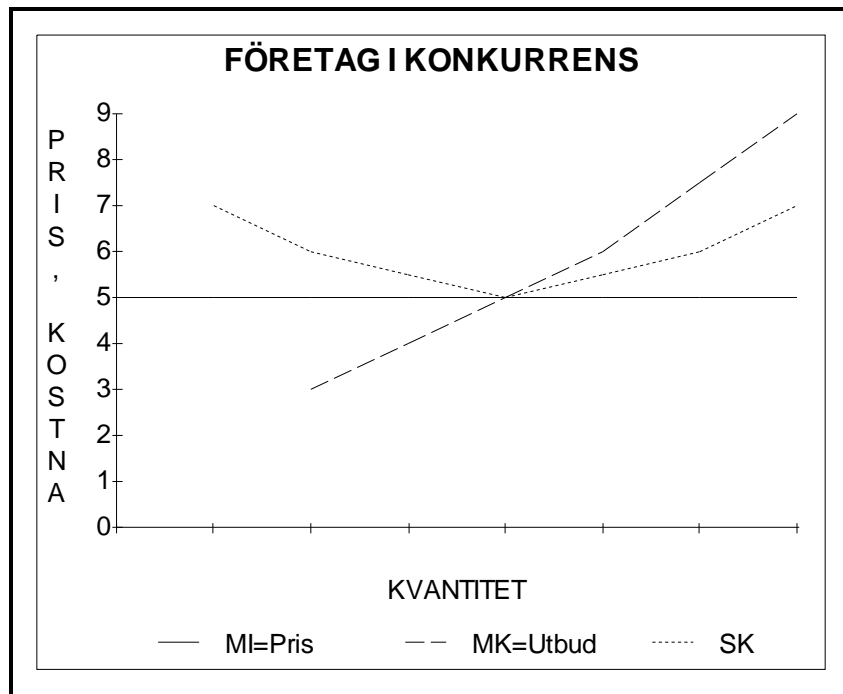
Ibland hör man talas om s.k. stordriftsfördelar. Det är när företagens SK faller ju mer de producerar. Det finns här en stor skillnad mellan olika branscher, ju större FK desto mer betydande stordriftsfördelar.

Detta kapitel ska, precis som rubriken antyder, i första hand handla om olika marknader. Här finner vi två ytterligheter. Den ena är fullständig konkurrens, där det finns så många små företag att ett ensamt företag inte själv kan påverka priset på en vara genom att själv ändra sitt pris. Det är på en sådan marknad som priset strävar mot jämviktspriset. Den andra

ytterligheten är monopol. Det är när ett enda företag står för hela marknaden och alltså själv kan styra marknaden så att de får så stor vinst så möjlig.

Dessa två ytterligheter är i praktiken ytterst ovanliga. Istället finns det mellan dessa två en mängd kombinationer.

KONKURRENS

Konkurrens kan enkelt beskrivas med att det är när ett företag är litet och inte själv kan sätta ett pris, utan måste ta det pris som marknaden erbjuder. Priset är här givet = vi får en horisontell efterfrågekurva eftersom priset blir detsamma, oavsett volym. Om ni tittar på diagrammet som heter "företag i konkurrens" så kanske den mest verkar rörig. Jag ska inte heller göra någon djupare förklaring av diagrammet, utan istället bara enkelt förklara det.

Som ni ser i diagrammet så är priskurvan horisontell, vilket visar att företaget ser priset som givet. Företagens beslutsregel är att sätta $MI = MK$, dvs tillverka så många varor så att intäkten på den sist tillverkade varan är lika stor som tillverkningskostnaden. Som vi då ser så inträffar detta samtidigt som styckkostnaden är som lägst. Om vi har fri konkurrens så gynnas alltså både företag och konsumenter. Företagen strävar efter det som är bäst för dem i en fri konkurrens, dvs när $MI = MK$. Just vid detta tillfälle så är alltså även styckkostnaden lägst, vilket gynnar oss konsumenter. Varför det är så går jag inte in på här, utan vi får nöja oss med att det är så.

Vad händer då om företagen kan sätta priser som är högre än SK på sina varor, till exempel vid en kraftig efterfrågeökning? Jo, då kommer företagen att göra vinster, vilket i sin tur lockar in fler företag i branschen och priset tvingas åter ner till där $MI = SK$. Detta sker eftersom det då åter kommer in varor på marknaden som täcker upp efterfrågan.

Vad händer då om efterfrågan istället minskar? Jo, då blir det ett utbudsoverskott vilket tvingar företagen att sänka sina priser för att bli av med sina varor. Vissa företag klarar då inte av att få ekonomin att gå ihop eftersom intäkterna minskar. Dessa går således i konkurs och utbudet på marknaden minskar, vilket återigen tvingar upp priset till sitt ursprungliga värde, samtidigt som de sämsta företagen inom den branschen slagits ut.

Allt det här verkar mycket bra, och man kan ju undra varför vi inte har det så här. Svaret är att detta gäller bara vid en fullständig konkurrens och för att en sådan ska kunna finnas finns det en hel del kriterier som måste uppfyllas:

- Stort antal köpare och säljare.
- Säljare och köpare får inte samverka.

- Enkla och homogena varor (olika tillverkares varor ska vara identiska).
- Konsumenterna måste ha information om marknaden och veta var de kan finna de lägsta priserna.
- Alla tillverkare måste ha tillgång till den bästa tekniken.
- Företag ska fritt kunna ta sig in/ut på olika marknader.
- Man måste snabbt anpassa sig till nya villkor.
- Inga regleringar får finnas som sätter de fria marknadskrafterna ur spel.
- Inget politiskt, etniskt eller klassmässigt förtryck får förekomma.

Som ni kanske redan har märkt så är det omöjligt att få fullständig konkurrens inom något område, alltid är det någon av ovanstående punkter som sätter stopp!

MONOPOL

Monopol är den raka motsatsen till konkurrens. Det är när ett enda företag står för hela utbudet. Detta leder till högre priser och lägre producerad kvantitet. Monopolföretagen ser inte heller priset som givet utan de bestämmer själv priset. De är till skillnad mot ett företag som verkar i en fri konkurrens ingen pristagare, utan en prissättare. Priset sätter de naturligtvis så att de får maximal vinst.

För att inte göra detta avsnitt alltför komplicerat så hoppar vi över ett illustrerande av den typ som vi använde oss av när vi talade om fri konkurrens. Tiita ändå gärna på det under ”genomgången” och försök tänka er egna linjer. Istället försöker vi med enkla ord förklara hur ett monopol fungerar. Till skillnad mot en konkurrenssituation där efterfrågekurvan var horisontell, så är den här istället negativt lutande. Den visar vilka priser kunderna är beredda att betala för en given kvantitet. Att den lutar negativt innebär alltså att priset måste sänkas för att få konsumenterna att köpa större kvantiteter av varan i fråga. Detta medför i sin tur att även marginalintäktskurvan, som visar den intäktsförändring som den sist sålda enheten ger, måste falla ännu brantare. MI är alltså här inte lika med priset. När MI tillsist blir negativ, är priset sänkt så mycket att den totala intäkten minskar. Därför producerar man inte dessa kvantiteter. Alltså blir den totala kvantiteten som finns på marknaden av en vara mindre vid en monopolsituation. Men ett monopolföretag strävar ändå efter att sätta $MI = MK$. Vid denna punkt är priset på varan de säljer en bra bit mycket högre än vad styckkostnaden är. Alltså gör företaget här en stor vinst. Vi kan då nämna tre punkter som är typiska för ett monopolföretag:

- Ett monopolföretag tar ut högre vinster än ett liknande företag som verkar under konkurrens.
- De håller tillbaka den tillverkade kvantiteten för att göra så stor vinst som möjligt.
- Monopolföretagen går i vinst, på konsumenternas bekostnad.

ÖVRIGA MARKNADSFORMER

Ren konkurrens och monopol är väldigt sällsynta. I verkligheten existerar istället ett antal mellanting. Fri konkurrens är omöjligt att ha. Som vi tidigare har sagt så finns det ett antal punkter som måste uppfyllas för att det ska kunna existera. Räcker inte det så finns det, och kommer alltid att finnas, en tröskel som man måste komma över för att nå in på den fria marknaden. Det som jag då tänker på är de fasta kostnaderna som man alltid måste ha. Dessutom kostar det pengar att erövra kunder och att forska fram nya varor.

Skulle ett företag mot all förmodan lyckas få monopol i sin bransch så lockar det bara nya företag till den branschen eftersom monopolföretaget gör så stora vinster som andra också vill ta del av. Skulle då trösklarna för att slå sig in på den marknaden vara alltför höga så kan man alltid försöka konkurrera med nya, likvärdiga varor. Dessa kan mycket väl slå ut de gamla. Vad hjälpte det till exempel att ha monopol på häst diligenser när tåget kom? Att posten som har haft monopol på brev ändå har känt sig tvungna att hålla låga priser, beror till stor del på konkurrensen från telefon, fax och på senare tid även från e-mail.

Andra modeller än konkurrens och monopol, kan till exempel vara oligopol. Där dominerar marknaden av ett fåtal större företag, som inom vissa ramar kan bestämma priser. Ett annat sätt är kartellbildning, där företag kommer överens om att samarbeta istället för att konkurrera. De kan då höja priserna och göra större vinster. Detta är inte särskilt vanligt eftersom det då, som vi tidigare sagt, kommer nya företag som utmanar kartellen på grund av att de gör så stora vinster. En annan hållhake är att det ofta känns frestande för något företag att försöka lura de andra.

En annan modell är s.k. monopolistisk konkurrens. Det är när många små eller stora företag kan komma in på en marknad utan inträdeshinder. De försöker där skaffa sig en egen nisch genom att knyta kunden till just sin typ av produkter genom bland annat reklam och rabatter. Exempel på sådana företag är restauranger, bensin- och oljeleverantörer och dylikt.

SLUTSATSER

När vi här tittar på de olika alternativen, så framstår den rena konkurrensen som totalt överlägsen. Den håller ju nere priserna vilket är bra för oss konsumenter. Man säger att analysen är statisk, dvs den gäller hur ekonomin ska ge konsumenterna nytta utifrån givna resurser och given teknik. Om vi då istället tittar på det ur ett dynamiskt perspektiv, som handlar om ekonomins förmåga att förbättra konsumenternas nytta över tiden, bland annat genom nya resurser och ny teknik. Då framstår inte den rena konkurrensen som självklar segrare längre. De små företagen har oftast inte så stor kapacitet att driva på utvecklingen, vilket behövs för att vi ska få någon tillväxt. Denna kapacitet har däremot de stora företagen, men de har inte någon tendens att ge oss de lägsta priserna. Lösningen skulle då bli att man både behöver stora och små företag. De stora driver på utvecklingen och de små företagen driver på de stora.

PLANHUSHÅLLNING ELLER MARKNADSEKONOMI?

De två polerna av ekonomier är plan- och marknadsekonomi. Vi ska i detta avsnittet titta närmare på dessa två system.

MARKNADSEKONOMI

Marknadsekonomi är det när marknaden bestämmer över priserna. Marknaden är den plats där man handlar sina varor och gör upp om priset. Priset blir då signaler till producenterna om vad som ska tillverkas och vilket pris konsumenterna är beredda att betala. Bli priset för lågt så får företagen överväga att lägga ner tillverkningen, är det högt så leder det till vinster som i sin tur lockar in nya företag i branschen. Man brukar säga att konsumenten är kung vid en ren konkurrensökonomi. Det som är underligt med den rena marknadsekonomi är, som tidigare nämnts, att det som gör det bra för konsumenterna är att producenterna tänker egoistiskt. Har ni glömt varför det är så, så hänvisar jag till tidigare kapitel.

Den som ibland kallas för nationalekonomins fader är Adam Smith (1723-1790). Anledningen är hans verk från 1776 ”The Wealth of Nations”. I denna bok försöker Smith komma fram till vad det är som skapar välstånd. Det han kom fram till var att produktiviteten kunde höjas om varje människa specialiserade sig på ett område. För att det skulle fungera så måste de olika arbetsmomenten knytas samman, och det är här marknaden kommer in i bilden. Det är nämligen marknaden som ska fungera som samordnaren.

Det som gör att det fungerar som det gör är konkurrensen. Det är konkurrensen som gör att bagaren bakar bättre bröd, syltfabriken gör bättre sylt, att bryggeriet gör godare läsk och så vidare. De tillverkar bättre varor av ren egoism, de vill ju ha så stor vinst så möjligt. Detta gynnar ju samtidigt konsumenterna som får bättre varor. Smith slutsats blir att man ska låta marknadsekonomi sköta sig själv, men dock inte vid alla tillfällen. Det får inte bli någon slags anarki. Istället förespråkade Smith att staten hade till uppgift att skydda konkurrensen så att kapitalisterna inte bildade några slags karteller eller dylikt.

Men som tidigare nämnts så bygger sådana här teorier på en rad mer eller mindre osannolika antaganden. För att en ren marknadsekonomi ska kunna existera så krävs bland annat många säljare och köpare, ingen samverkan, enkla och homogena varor, fullständig information till både konsumenter och producenter, fritt marknadsinträde och snabb anpassning.

MISSLYCKANDEN

Trots att marknadsekonomi verkar vara mycket bra, den ger ju det lägsta priset till konsumenterna, så finns det en del områden där man inte kan använda sig av priset som styrmedel. Ett exempel är försvaret, som det är väldigt svårt att sätta ett pris på. En fri marknad för försvar skulle inte heller vara så bra...

En annan svaghet i denna prismekanism är att den ibland inte tar med alla utgifter, som exempelvis miljökostnaderna. Vi kan som exempel ta ett företag som i sin produktion även

släpper ut miljöfarliga ämnen i vattnet. Detta vatten måste renas, vilket kostar en del pengar. Denna kostnad kanske inte tas upp i företagets kalkyler, vilket gör att de underskattar marginalkostnaden. De tillverkar helt enkelt för många varor. Man säger att produktionen har externa effekter. Staten lägger kanske vid ett sådant tillfälle extra avgifter på företaget som ska finansiera reningen av utsläppen. Denna utgiftsökning leder naturligtvis till höjd marginalkostnad och minskad produktion. Eftersom företaget strävar efter att sätta marginalkostnaden = marginalintäkteten så ökar också priset på varan. Detta högre pris visar att den samhällsekonomiska kostnaden för varan är större än den rena konkurrensens jämviktspris. Denna extra avgift gör kanske inte bara att man har råd att rena de utsläpp som företaget nu har, den får också företaget att försöka hitta miljövänligare produktionsalternativ. Detta gör de i rent egoistiskt intresse, för de vill ju ha så stora vinster som möjligt. Detta för då också med sig att utsläppen av miljöfarliga ämnen minskar.

Vid exemplet med företaget ovan så var de samhällsekonomiska kostnaderna större än jämviktspriset. Man säger då att de externa effekterna är negativa. Om de externa effekterna tvärtom är positiva så är de samhällsekonomiska kostnaderna mindre än jämviktspriset. Som exempel kan där nämnas utbildningen av en person som hela samhället kan ha nytta av. Ju mer utbildade personerna i ett samhälle är, desto bättre blir ju utvecklingen av samhället i fråga.

Som ni ovan har märkt, så är en ren marknadsekonomi omöjlig, därför blir en diskussion om man ska ha marknadsekonomi eller ej ointressant. Vad man istället ska diskutera är i vilken grad man ska ha marknadsekonomi, eller blandekonomi som det då blir. Hur mycket ska staten få lägga sig i? Vilken fördelning av inkomster ska vi ha? Det är frågor av denna typ som man då får ställa sig.

PLANEKONOMI

”I en planekonomi produceras varor som ingen vet om de kommer att säljas.”¹

Albert Osswald

I en planekonomi så har man ett centralt planeringsorgan som fattar beslut om resursanvändningen i ekonomin. Detta organ samlar in information och bearbetar den för att se vad som behövs och inte behövs. Därefter delar de ut order till företagen om vad och hur mycket de ska tillverka. I teorin så kan de då helt eliminera arbetslösheten och ge en jämn fördelning av inkomsterna. I verkligheten uppstår dock, som vid alla teoretiska lösningar, en mängd problem av långt allvarigare karaktär än de vid marknadsekonomi.

De första problemen handlar om informationen. Att samla in och bearbeta all den information som behövs tar mycket tid i anspråk. När de väl är klara med informationen och skickar ut sina ordrar till företagen så har i nio fall av tio behovet förändrats radikalt. Alltså tillverkar företagen just de varor som för tillfället inte efterfrågas. Ett annat problem som rör informationen är att den ofta förvrängs innan den når fram till planeringsorganets öron. Alla som skickar informationen vidare vill gärna förvanska den lite så att de tjänar mer på den.

Att annat problem rör den tekniska utvecklingen. Vem ska satsa pengar på att experimentera fram nya produktionsmetoder när ”ingen” tjänar på det? Titta bara på maskinparken i de forna öststaterna!

¹J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

Demokrati är väl heller inget man direkt förknippar med planekonomi. Maktkoncentrationen blir gärna så stark hos det styrande organet att det inte blir många andra som får något att säga till om.

När Sovjetunionen 1929 sjösatte sin första femårsplan så var det många andra länder som försökte följa efter. Systemet de valde var då att konsumenterna oftast själva fick välja vad de skulle köpa, att tilldela alla två par byxor, tre tröjor och en jacka, var det lyckligtvis ingen som gjorde. Resultatet hade då blivit mer likt Kolmårdens Djurpark än ett land. De gjorde också förbindelser mellan olika företag där de bestämde vad och hur mycket de skulle köpa av varandra.

Naturligtvis så ville inte konsumenterna alltid ha det som företagen spottade ut. Följden blev då långa köer till de varor som de verkligen ville ha, som det naturligtvis blev brist på. Även den svarta marknaden upplevde här en högkonjunktur av sällan skådat slag. Dessa svarta marknader blev då en signal till planerarna om vad som verkligen behövde tillverkas.

Belöningen för ett företag i en marknadsekonomi är vinsten. Denna vinst får de när de gör bättre varor i förhållande till priset än konkurrenterna. I en planekonomi fungerar det helt annorlunda. Där uppskattar företagsledningen hur mycket de ska klara av att tillverka. När de upp till målen så får de sin belöning. Framförallt är det företagsledningen som får ta del av belöningen medan det i en marknadsekonomi oftast kommer alla till del genom höjda löner eller tryggare anställning. Målen företagen ska uppnå är oftast satta i antal eller vikt och detta fick också oanade konsekvenser. Inte nog med att de "underskattade" sin produktivitetsförmåga, de började också tillverka de mest underliga saker. Vad sägs om sängfabriken som hade sitt mål att tillverka si och så många ton. De tillverkade totalt oanvändbara sängar av gjutjärn bara för att nå sitt mål. Eller vad tycks om skofabriken som skulle tillverka ett visst antal skor per år. De tillverkade bara vänsterskor alternativt endast barnskor. De satiriska tidningarna utnyttjade givetvis detta när det kom till deras kännedom, vilket även Nikita Chrustjev gjorde när han försökte göra planerna mindre stelbenta under 50-talet. Tidningen Krokodilen hade till exempel en bild från en spikfabrik som hade sitt mål uppsatt i ton. Där kom alla arbetare gående med ett enda jättespik med en bildtext som ungefär löd så här: "Vi klarade vårt mål!".

Dessa mål var kanske godtagbara så länge det handlade om enkla varor som cement och trä. Men när den tekniska utvecklingen kom så blev det värre. Tänk hur det kunde se ut på elektronikföretaget som tillverkade microchips när produktionsmålet var uppsatt i ton... Som tur var så övergav de östeuropeiska staterna detta system någon gång mellan 1989 och 1991 och började sin trevande gång mot marknadsekonomi.

KAPITALISM OCH SOCIALISM

Jag vet inte hur många det är som utan tvekan skulle kunna gå med på att sätta ett likhetstecken mellan kapitalism och marknadsekonomi och ett mellan socialism och planekonomi. Men riktigt så enkelt är det inte, även om det oftast är så. Det är hela tiden ägandet som avgör vilken typ av ekonomiskt system vi har. Gamla Jugoslavien hade till exempel på 1960- och 70-talen en typ av socialistisk marknadsekonomi med kollektivt ägande med marknadsekonomi. Under Kriget hade till exempel Nazityskland en form av kapitalistisk planekonomi, dvs ett system med privat ägande men med starka inslag av styrning. Men om vi tittar historiskt på det hela så märker vi att dessa två mellanformer aldrig har fungerat i några längre perspektiv.

Härmed lämnar vi inledningskapitlena och beger oss in i de ämnen som detta arbete huvudsakligen ska handla om. Vad sägs till exempel om inflation, penningmarknad, tillväxt, räntor och budgetunderskott?

BNP & Tillväxt

I de tidigare kapitlen har vi läst om mikroekonomin, dvs de enskilda konsumenternas och producenternas samspel på marknaden. I detta och de följande avsnitten ska vi istället tala om makroekonomin, dvs ekonomins samlade aktivitet. Viktigt att påpeka är att alla exemplen, om ej annat anges, handlar om situationen i en blandekonomi av Sveriges typ.

BNP

BNP = värdet av alla färdiga produkter och tjänster som tillverkas i ett land under ett år. Detta är den klassiska formuleringen av vad BNP innebär. Men är det verkligen så enkelt? Svaret blir här självklar nej och vi ska därför här nedan titta på vad som ingår i detta begrepp och hur det fungerar.

För att undvika någon form av dubbelberäkning när man beräknar BNP:n så lägger man ihop de sk förädlingsvärdena i ekonomin. Förädlingsvärden är värdet av ett företags produktion minus värdet av de olika insatsvaror som använts. Om vi säger att ett land inte har någon skuld eller några fordringar till utlandet så blir summan av förädlingsvärdena samma sak som summan av inkomsterna. Det ger i sin tur att nationalinkomsten = nationalprodukten. Detta exempel är mycket ovanligt, de flesta länder har ju både skulder och fordringar till utlandet. Om landet har utlandsskulder så gör räntebetalningarna att nationalinkomsten < nationalprodukten. Är det istället så att landet har fordringar till utlandet så blir följaktligen nationalinkomsten > nationalprodukten.

När man ska räkna fram ett lands BNP så stöter man oftast på problem. BNP-värdena blir nämligen aldrig sanna för något land. Anledningen till det är att i dessa räknas till exempel inte hemarbete och de svarta marknaderna in. Ett annat problem är hur man ska värdera tjänster av olika slag, till exempel utbildning, polisväsen mm. Man brukar då använda sig av hur mycket de olika tjänsterna kostar. Vid utbildning så räknar man således hur stora lönerna är för lärarna och de andra inblandade. Annan kritik mot BNP-begreppet är att man inte räknar med miljöeffekterna och att det inte heller säger något om hur fördelningen är i ett land. BNP-talet säger heller inte något om vad det är som tillverkas. Till exempel så ger en produktion av miljöfarliga varor för 1 000 000kr lika stor BNP-ökning som tillverkningen av reningsfilter för samma belopp. Därför kompletterar man ibland BNP-uträkningen med till exempel hur stor läskunnighet ett land har eller hur många telefoner de har per 1000 inv.

TILLVÄXT

Då man i vardagen hör talas om BNP så är det ofta tillsammans med tillväxten. Dessa två begrepp står nämligen varandra mycket nära. Tillväxt är nämligen en ökad BNP och det är också detta som sätts som mål i de flesta ekonomier. Ökar BNP:n så höjer ju detta inkomsten för ett land, vilket i sin tur kan höja den materiella standarden. Detta kan då i slutändan, om fördelningen är rättvis, leda fram till det i Sverige inte helt okända ordet välfärd. Men även mot tillväxten hörs det ibland kritik från olika håll. Det är bland annat detta som vi kommer att prata om här nedan när vi nu har halkat in på tillväxten.

Ett av de vanligaste argumenten mot tillväxten är att den skulle skada miljön. Till exempel så önskade sig en kommunalpolitiker i Landskrona i en tidningsartikel¹ att vi för miljöns skull inte skulle ha så hög tillväxt under 1996. Har då denna person rätt i att miljön tar skada av tillväxten? Om miljön tar skada av tillväxten, så ger ju inte tillväxten högre, utan istället lägre välfärd då luft och vatten blir smutsigare. Vem har glädje av ett hypermodernt kök när luften är så förorenad att man inte kan bo där eller maten är så dålig att den är direkt ohälsosam? Är tillväxten alltså en av våra största miljöbovar. Svaret blir här både ja och nej, det beror på hur man använder tillväxtens ökade inkomster. Tidigare kan det nog ha varit sant att tillväxten har slitit oerhört på miljön, men i dagens Sverige stämmer det knappast. Förr så tog miljön skada eftersom man satte materiell standard i första rummet, alltså därför att man snabbt ville bygga upp ett välfärdssamhälle. Nu så satsar man istället en del av de pengarna på att behålla vår välfärd, och där inkluderas även miljön. Man tvingar också företag att bli miljövänligare genom extra skatter på miljöfarliga varor. Dessa söker då andra produktionsmetoder för att komma billigare undan. De drivs ju hela tiden av att göra så stora vinster som möjligt. Slutligen när det gäller miljön kan vi säga att tillväxten idag behövs bland annat för att få råd med att satsa på miljön.

Om vi hela tiden strävar efter att ha en tillväxt i ekonomin så leder det till att vi använder mer och mer av vissa råvaror. Kommer då dessa inte att ta slut i framtiden? Jovisst kan en del resurser ta slut, men då finns det förmodligen ersättningsråvaror för dessa. Dessutom så motverkar en marknadsekonomi att råvaror tar slut, åtminstone i teorin. Om till exempel ”lagret” av en viss mineral minskar så kommer som tidigare sagts priset att öka. Detta leder i sin tur till en minskad efterfrågan, som i sin tur gör det lönsamt för företagen att leta efter andra fyndigheter av samma mineral eller kanske t.o.m. försöka komma på någon ersättningsmineral. Återigen är det företagets vinstintresse som är den drivande motorn. Som exempel kan nämnas att man i mitten av 1800-talet varnade för att kollagret skulle ta slut. Nu vet vi att vi har ett sådant lager för flera hundra år framöver och fler fyndigheter kommer säkert att påträffas. Ett mer närliggande exempel är kanske oljekrisen under 1970-talet. Denna kris ledde fram till att man letade efter fler oljefyndigheter i bland annat Nordsjön. Indirekt ledde den också till en del, mer eller mindre medvetna, miljövänliga handlingar. Som ett resultat av att utbudet minskade så steg priset och efterfrågan minskade. Man sökte då andra energikällor och konstruerade även energisnålare motorer, allt för egen vinning.

FÖRSÖRJNINGSBALANSEN

BNP kan ”användas” till tre saker: konsumtion, investering och utrikeshandel. Konsumtion är här en slutgiltig förbrukning, investering är avsättning till konsumtion i framtiden och utrikeshandeln delas upp i export och import. Export är när man säljer till utlandet och import när man köper från utlandet. Mer om den för Sverige så viktiga utrikeshandeln kommer i senare kapitel. Dessa saker brukar man sätta upp i den sk försörjningsbalansen, där man i stora drag kan se vad BNP:n består av. Denna lyder: $BNP = \text{konsumtion} + \text{investeringar} + (\text{export} - \text{import})$. Observera minustecknet framför importen som alltså kan flyttas över till andra sidan av ekvationen. Man får då tillgångarna till vänster och efterfrågan till höger.

¹Arbetet, 9512??

SPARANDE

Att spara är det samma som att avstå från konsumtion. Det är allt det som inte går till konsumtion, eller om vi så vill: $BNP = \text{konsumtion} + \text{sparande}$. Sparande är alltså i försörjningsbalansen ovan investeringar + (export - import). Vad innebär detta sparande för tillväxten? Jo, om vi minskar det samhällsekonomiska sparandet så leder det, som ovan sagts, till sämre investeringar och utrikeshandel eftersom detta inte är konsumtion. När man då i dagligt tal talar om att Sverige sparar för lite så innebär det egentligen att våra investeringar är för låga och/eller att vi visar minussiffror i utrikeshandeln. Om vi ökar sparandet så skulle vi kunna komma över dessa problem. Sparandet kan ske på tre sätt: hushållen sparar till exempel på bank, företagen spara sina intäkter eller att offentliga sektorn visar upp överskott i sina affärer. Dessa tre källor är tillsammans staten Sveriges sparande, inte att förväxla med statens sparande som är något helt annat.

INVESTERINGAR OCH TILLVÄXT

Tillväxt kan man få antingen genom att ökade insatser av produktionsfaktorernas kapital och arbete görs, eller genom att produktiviteten ökar, dvs att de redan insatta resurserna används mer effektivt. Tillväxten kan då sägas vara ett naturligt stadium eftersom den ökande folkmängden ger ökad arbetskraft. Om sen dessa får arbete är en annan sak... Kapitalet ökar genom investeringar, vilket här betyder ekonomiska resurser som satsas för att öka realkapitalet. Det finns två olika sorters investeringar: nyinvesteringar och reinvesteringar. Nyinvesteringar är de som ökar realkapitalet medan reinvesteringar endast ersätter det utslitna realkapitalet och alltså inte ökar detta.

Den viktigaste frågan är här, hur vi ska få vågskålen mellan konsumtion och investeringar att väga jämnt. De investeringar som gjordes igår ger idag en modernare och/eller växande produktionsapparat som i sin tur höjer människans produktionskapacitet. Detta leder i slutändan fram till välfärd. Samtidigt så behöver vi konsumera för att hålla allting igång så att vi får råd till investeringar. Om vi inte köper företagens produkter utan endast investerar våra pengar idag, så får ju inte företagen några pengar att investera för, och då får vi heller ingen välfärd. Var denna gräns ska dras är väldigt svårt att säga.

JOHN MAYNARD KEYNES

”Att undvika skatter är den enda sysselsättning som nu för tiden innehåller något belöningsmoment.”¹

John Maynard Keynes

Den person, vars idéer utan tvekan har haft störst inflytande i Sverige, och även i en stor del av den övriga världen, från 1930-talet fram till 1970-talet är John Maynard Keynes. Att då inte ta med herr Keynes i ett sådant här arbete vore lika fel som att inte ta med Ingemar Stenmark i ett arbete om svensk utförsåkning... Keynes reformerade synen på bland annat arbetslösheten och hade för det ändamålet en del teorier som då verkade fungera perfekt, även i praktiken. I teorin kan även den mest knäppa och idiotiska idé fungera. Till exempel så fungerade ju planekonomin utmärkt på ett ställe, på papperet...

Det var i och med krisens 30-tal som Keynes idéer spred sig runt världen. Inte minst Sverige sög åt sig av de här teorierna, vilka idag ifrågasätts mer och mer. Men det var inte med dessa idéer som Keynes blev känd. Han satt nämligen med under fredsförhandlingarna i Versailles efter första världskriget. Där kritiserade han hårt bestraffningarna mot Tyskland och förutspådde även vad som skulle hända med Tyskland. När sedan alla hans spådomar besannades så var det nog ändå ingen lycklig Keynes man kunde möta. Om man hade lyssnat mer på Keynes då, så hade kanske inte andra världskriget blivit vad det blev. Men nu är det inte detta vi ska prata om här utan det är istället hans stora betydelse som nationalekonom och de teorier han hade.

Före den stora depressionen på 30-talet så hade man den s.k. klassiska synen på vad arbetslöshet berodde på. Arbetslösheten berodde på, sade man, att arbetarna krävde för höga löner och att företagen då alltså inte hade råd att anställa fler. Denna syn dog mer eller mindre ut under 30-talet när Keynes idéer vann stor framgång. Hans teorier grundade sig på att priser och löner är mera trögrörliga än vad man tidigare hade trott. Att arbetslösheten skulle bero på att arbetarnas löner var för höga var något som Keynes inte trodde så hårt på, även om han inte förkastade idén helt och hållet. Han menade att lönerna är lika med köpkraften i samhället. Skulle då lönerna sänkas så minskar den totala köpkraften i samhället och då får företagen mindre att göra. Och vad händer när företagen får mindre att göra? Inte börjar de nyanställa i alla fall...

Som tidigare sagts så menade Keynes att löner och priser var trögrörliga. Därför var det efterfrågan som bestämde produktionsvolymen och alltså även sysselsättningen. Även i Keynes teorier så strävade den fria ekonomin efter jämvikt men hans teorier grundade sig mer på att det var antalet sålda kvantiteter och inte priserna som var signalsystemen till företagen om vad de skulle tillverka. För enligt Keynes så kan det vara så att den produktionsnivå i ekonomin där alla produktionsresurser används för fullt, kan ligga både högre och lägre än där den ”riktiga” jämviktsnivån finns. Det är vid den nivån där utbud och efterfrågan är lika stora, alltså där de två kurvorna skär varandra. Läger de sig högre än jämviktsnivån så blir det arbetslöshet och lägger de sig lägre så blir det inflation. Detta kan alltså inträffa när ekonomin

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

sköter sig helt själv. Det är alltså därför staten enligt Keynes måste gripa in vid dessa situationer, men vad ska de då göra?

Det är här man genom politik ska påverka efterfrågan, antingen positivt eller negativt beroende på om man har arbetslöshet eller inflation. Om man i en ekonomi har arbetslöshet så ska man föra en expansiv politik. Det innebär att man ger ut fler bidrag, sänker skatten och så vidare för att öka köpkraften i samhället. På samma vis fast tvärtom gör man vid en kraftig inflation. Man för då en kontraktiv politik (även kallad en åtstramande politik). Det inne bär att man minskar på bidragen, höjer skatterna och så vidare för att minska den totala köpkraften. Problemet här kan vara att om man för en kontraktiv politik där köpkraften minskar, så ökar ju faktiskt arbetslösheten.

Vid båda dessa tillfällen så "aktiveras" automatiskt den s.k. multiplikatorn. Den fungerar som så att om man ökar bidragen för att öka köpkraften, så sprider sig denna handling som ringar på vatten, ju längre bort de kommer desto svagare blir de. Om till exempel familjen Palm får extra pengar i form av bidrag så kanske de använder dem för att köpa en ny soffa. Deras pengar hamnar då hos en möbelhandlare som för dessa pengar kanske nyanställer någon eller bygger ut sin verksamhet vilket då i sin tur gynnar andra företag. Genom att den nyanställde får en större köpkraft i form av den lön han får, så kanske han köper en ny cykel och så vidare. Vid en kontraktiv politik blir det tvärtom. Familjen Karlsson får höjd skatt och låter därmed kanske bli att köpa en ny TV. Det kommer då att fungera som innan, fast istället för att nyanställa kanske det blir tal om att säga upp folk. Den uppsagde får då mindre köpkraft och på så vis fortplantar sig dessa effekter.

Med dessa verktyg (kontraktiv resp. Expansiv politik) skulle man alltså kunna räta ut konjunktursvängningarna. Varför det finns svängningar i konjunkturen är det många som har försökt att förklara. En förklaring kan vara att företagen gör sina investeringar klumpvis och sedan avvaktar med att investera under ett par år för att då växa in i sina nya kläder. Man kan här fråga sig om det verkligen är så att de flesta företag investerar ungefär samtidigt. Detta kan faktiskt vara sant om vi tittar på hur multiplikatoreffekten fungerar. Fast multiplikatorn verkar ju inte på en gång, utan det tar ju tid innan en investering har dött ut. På så vis så borde vi ju inte ha dessa svängningar. Denna sista del där konjunkturen beror på multiplikatorn fördes fram av den amerikanske ekonomen Paul Samuelson under slutet av 1930-talet. När investeringarna då satte igång så slog de efter ett tag i kapacitetstaket och investeringarna kom av sig för att sedan efter ett tag komma igång igen.

Ett annat skäl till konjunktursvängningarna, som till en början kan verka helt osant, är den om att det är förväntningarna som "styr" konjunkturerna. Det skulle alltså vara mycket psykologi bakom svängningarna. Tror man att arbetslösheten ska öka, så gör den också det beroende på att man då sparar mer av sina pengar. Detta leder till att köpkraften minskar och arbetslösheten är ett faktum.

Vid dessa konjunktursvängningar så skulle man kunna använda Keynes teorier. Vid en högkonjunktur så blir det oftast inflation i ekonomin och då skulle man driva en kontraktiv politik. Samma sak gäller då vid en lågkonjunktur då arbetslösheten ofta är hög. Om man då driver en expansiv politik så kan arbetslösheten minska. En svår balansgång här är ju att en kontraktiv politik lätt leder till arbetslöshet och att en expansiv politik lätt leder till inflation.

Så här i slutet av det här kapitlet kommer vi till de problem som finns med den "keynesianska politiken". Det första som slår en är svårigheten att beräkna hur stora de expansiva/kontraktiva åtgärderna ska vara. Det är väldigt svårt att på ett exakt sätt beräkna detta. Blir det fel så blir svängningarna i konjunkturen än kraftigare. När man då räknar ut detta så behöver man få in en mängd information, precis som i den sovjetiska planekonomin. Detta kan då leda till en stor tröghet. Det blir lätt så att åtgärderna sätts in vid fel tillfällen beroende på att det tar för lång tid att räkna ut de riktiga åtgärderna.

Andra problem är att dessa teorier bygger på att man antingen har arbetslöshet eller inflation. På 70-talet när stagflationen visade sig så började Keynes teorier att ifrågasättas. För vilken politik ska man använda när man både har inflation och arbetslöshet?

UTRIKESHANDELN

När man hör ordet utrikeshandel är det lätt att associera det med en mängd olika ”balansuttryck”. Det är alldeles riktigt att det när man pratar om utrikeshandeln finns det flera balansstermer och därför ska vi här i början av detta kapitlet ta upp de viktigaste.

Betalningsbalans: Detta är uppställningen av alla de transaktioner ett land har med utlandet varje år. Denna balans kan man säga är den enda balans som verkligen är i balans, dvs väger jämt, på ett eller annat sätt. Den blir alltid noll, beroende på att om vi köper mer av utlandet än vad de köper av oss, så måste vi låna för att det ska gå ihop och vice versa. Därför uppvisar denna balans alltid ett resultat som är lika med noll.

Bytesbalansen: Det här är kanske den balans man mest hör talas om, och det är kanske inte så konstigt i och med att det är den viktigaste balansen. Bytesbalansen visar skillnaden mellan vad vi producerar och vad vi använder. Inom bytesbalansen så inkluderar man varor, **handelsbalansen**, tjänster, **tjänstebalansen**, gåvor, transfereringar (där u-hjälpen är den största posten) och avkastning av kapital (där ränteinkomster/räntebetalningar utgör den största posten). Hur kan då denna balans visa skillnaden mellan vad vi producerar och använder? Jo, om bytesbalansen är positiv så visar det att vi exporterar mer än vad vi importerar, dvs att vi inom landet tillverkar saker till ett värde som är större än det värde är som vi konsumerar för. Alltså producerar vi mer än vad vi använder, vilket är bra. Om vi däremot har en negativ bytesbalans, så importerar vi mer än vad vi exporterar, dvs vi konsumerar för ett värde som är större än det värde är som vi producerar för. Det är det som kallas att man lever över sina tillgångar, vilket innebär att man måste låna för att få det hela, eller betalningsbalansen, att gå ihop.

Kapitalbalansen: Denna balans visar hur mycket vi lånar respektive lånar ut till utlandet. Här skiljer man på den privata och på den offentliga delen.

Något annat som man hör mycket talas om är valutaflödet, vilket nog var ett av de mest nämnda ord under hösten 1992. Det var valutautflödet som tillsist fick oss att låta kronan flyta, något som vi återkommer till senare. När utlänningar investerar i till exempel aktier eller obligationer i Sverige, så får vi vad man kallar ett valutainflöde. På samma vis blir det ett valutautflöde när någon svensk köper till exempel aktier i utlandet. Om vi lägger ihop bytesbalansen och de privata kapitalflödena så får vi det som man kallar valutaflöde. Valutautflödet avgör statens lånebehov eller behov att nafsas av valutareserven. Om vi har ett valutautflöde så måste vi ju på något sätt betala det, vilket då sker med lån eller av att man tar pengar från valutareserven. Dock kan man inte ta hur mycket som helst från valutareserven, den tar ju också slut någon gång, så tillsist blir man tvungen att låna pengar om utflödet håller i sig. Det är alltså mycket viktigt att se till så att man inte jämt har ett valutautflöde. Att man har det lite då och då skadar inte så länge man mellan varven också har ett valutainflöde av samma storlek som utflödet.

UTLANDSSKULD

Att det är dåligt med en hög utlandsskuld håller nog alla med om, det blir ju dyrt med alla räntebetalningar vilka består av pengar som man måste ta någonstans ifrån. Men är det då alltid dåligt att låna pengar från utlandet? Nej, det behöver det inte vara, det beror på vad man använder pengarna till. Om man som i Sverige använt lånepengarna till att finansiera välfärden så är det inte så bra, eftersom pengarna då går till konsumtion. Beroende på att man

i Sverige har varit alltför rädd för att skära ner på alla de bidrag vi har så har vi nu också en stor utlandsskuld med dyra räntebetalningar som följd. Om man, till skillnad från Sverige, istället använder de lånade pengarna till investeringar så kan det på längre sikt bli så att det smakar mer än de kostar. Investerar man i saker som på längre sikt är tillväxtbefrämjande så hjälper tillväxten till, när den kommer, att betala av på skulden. Har vi tillväxt så får vi ju också jobb vilket i sin tur drar ner bidragsutgifterna för samhället.

För att inte få för svåra utlandsskulder så sätter man oftast som mål att bytesbalansen under några år sammanlagt ska var lika med noll. Här stöter vi på en av de punkter som sätter käppar i hjulet för Keynes teorier. Om vi, som Keynes förespråkade, använder en expansiv politik under dåliga tider, så innebär det att importen då kommer att öka, i och med att vi konsumerar mer. När vi konsumerar mer så drivs även inflationen upp vilket även på sikt kan ge försämrad bytesbalans. Anledningen är att när priserna stiger på de svenska varorna så blir de mindre attraktiva i utlandet, priset blir nämligen för högt i jämförelse med andra länders varor. Det uppstår då en av många konflikter inom det ekonomiska tänkandet, ska vi satsa på att klara arbetslösheten eller bytesbalansen?

Har vi en positiv bytesbalans så har vi förmodligen också en stor export vilket ger fler jobb. Alltså är det viktigt med en positiv bytesbalans för att hålla arbetslösheten nere vilket inte blir fallet med en expansiv politik. På kort sikt gör det givetvis ingenting om bytesbalansen är negativ, för då lånar vi pengar för att hålla konsumtionen uppe och arbetslösheten nere. Men kommer detta verkligen att hålla i längden? Klas Eklund uttrycker det på följande sätt: "Att säga att kampen mot arbetslösheten går före strävan efter balans i de utrikes affärerna och att dessa får vänta, är därför bara att skjuta upp den nödvändiga anpassningen - och ju längre den skjuts upp, desto svårare och kostsammare riskerar man att den blir."¹ Vad han menar är alltså att ju längre man låter underskottet i bytesbalansen bestå och lever på lån, desto hårdare besparingar behöver man senare göra för att få bukt med ekonomin igen.

METODER ATT MINSKA UNDERSKOTT I BYTESBALANSEN

Hur ska man då göra för att få bukt med underskottet i utlandsaffärerna? Ett sätt är kanske att införa tullar eller icketarifära (= icke tullar) handelshinder som till exempel kvoter och speciella kvalitetsnormer på importerade varor. Är denna protektionism verkligen lösningen på problemet? Nej, verkligen inte! Inför vi tullar mot utländska varor så inför snart andra länder tullar mot svenska varor och vips så har vi ett handelskrig. Detta leder till att tillväxten sjunker, vilket var orsaken till depressionen på 30-talet. Alla länder var då så måna om att skydda sina egna industrier och så gick det som det gick. En annan sak som tullar och andra restriktioner för med sig är att priserna blir högre då de billiga utländska varorna försvinner. När dessa stängs ute är det också större risk att de inhemska företagen kan hamna i en monopolsits eller får för sig att bilda karteller och det är knappast önskvärt.

Varför ska vi egentligen handla med varandra? Ovan har vi nämnt några skäl men det finns åtskilliga fler. Det viktigaste för den enskilde konsumenten är kanske att det blir en större konkurrens och att priserna därmed blir lägre. Man får som konsument också större valmöjligheter då utbudet blir större. Det ur samhällsekonomisk synpunkt som är den viktigaste anledningen är den att olika länder har olika tillgångar i form av råvaror, kunnande

¹Klas Eklund, Vår Ekonomi, 1995

mm. Därför ska det land som är effektivast, billigast, på att tillverka en vara också göra det, det tjänar alla på i form av att utvecklingen går framåt, tillväxten stiger tack vare att man får pengar över att konsumera andra varor för och så vidare. Detta leder som vi tidigare sagt till att välfärden ökar.

Har man då aldrig någon nytta av tullar? Jodå, vid enstaka tillfällen kan det finnas orsaker för att under en period införa tullar mot andra länder. Ett exempel är när man vill starta en ny slags industri i sitt land som under uppbyggnadstiden är väldigt känslig mot konkurrens från utlandet. Men som sagt, det är bara i undantagsfall.

Ett annat sätt att förbättra bytesbalansen på är att använda sig av olika åtstramningar. Det ger förstås ökad arbetslöshet eftersom att konsumtionen minskar, så det kanske inte heller är någon bra idé. Det bästa är ändå att genom konkurrens få sin bytesbalans att visa annat än röda siffror. Ska man konkurrera med utländska varor kan det ske antingen med hjälp av priset eller av kvaliteten. Använder man sig av låga priser och varor med sämre kvalitet så kan man få positiva siffror men man riskerar att stanna i utvecklingen och på sikt komma så långt efter att inte ens ett superlågt pris kan få folk att köpa ens antikviteter. Alltså återstår det egentligen bara att sträva efter kvalitativa varor, som i och för sig även de måste hålla ett lågt pris i jämförelse med andras varor, annars säljer de inte. Man måste därför se till att man har en god strukturomvandling inom landet, något som man med största välvilja har svårt att säga att Sverige har, även om en ljusning kanske kan främjas. Med strukturomvandling menas att man slussar över människor från branscher som inte är lönsamma längre, till branscher som har en bättre tillväxt. Detta är viktigt inte minst för ett så litet land som Sverige. Ligger man i täten för utvecklingen så har man alltid nya och förhoppningsvis intressanta varor att bjuda ut på marknaden. Detta leder till att man kan hålla en låg arbetslöshet inom landet. Nyckeln till detta heter utbildning. Detta har varit ett problem i Sverige eftersom det inte har varit lönt att utbilda sig, löneskillnaden mellan en hög- och lågutbildad har varit och är fortfarande för liten. Om man inte tjänar på att utbilda sig, varför ska man då göra det?

Det kanske mest drastiska sättet att försöka minska underskottet i bytesbalansen är att devalvera, det vill säga att skriva ner ens valutas värde gentemot andra valutor. När man devalverar så blir det billigare för andra länder att köpa svenska varor eftersom de då får fler svenska kronor för sin egen valuta. Detta gör givetvis också att importen minskar eftersom att utländska varor blir dyrare. Om man försöker att devalvera sig ur ett underskott i bytesbalansen kan det lätt hända att man hamnar i en ond devalveringscykel. När man devalverar så ökar inflationen. När den ökar så åter den upp devalveringsvinsten eftersom priserna då stiger, vilket kanske leder till att man devalverar ännu en gång för att sedan se att visan upprepar sig, titta bara på hur det var i Sverige i början av 80-talet. Vid en devalvering så kommer också räntorna att stiga, eftersom att man kräver högre ränta som en garanti om landet skulle devalvera igen. Har man köpt obligationer i ett land som plötsligt devalverar med, låt oss säga 10%, så minskar ju ens kapital i ett nafs med 10%. Därför kräver man högre avkastning för att våga låna ut sina pengar. Vi ska i senare kapitel tala mer om räntor och inflation och vad det har för betydelse för ett land.

OFFENTLIGA SEKTORN

Något av det mest centrala i en ekonomi är den offentliga sektorn. Många vet att den finns och i viss mån vad den gör, men det kan trots det finnas vissa saker som man inte känner till om den. En annan sak som man hör om den offentliga sektorn i Sverige är att den är alldeles för stor och att den inte är så effektiv som man kunde önska sig. Vi ska här ta reda på varför den offentliga sektorn i Sverige är så stor och vilka problem en sådan kan föra med sig.

Den samlade offentliga sektorn består egentligen av fyra delar, nämligen stat, kommun, landsting och den ofta ”bortglömda” socialförsäkringssektorn. Den offentliga sektorn i Sverige använder ungefär en tredjedel av sina resurser till olika former av tjänster, till exempel sjukvård, barnomsorg, utbildning, försvar mm. En lika stor del används till transfereringarna, dvs bidrag av olika sort som ska utjämna inkomstklyftorna i landet, är det tänkt.

Kärnan i en offentlig sektor är att den ska tillverka de varor och tjänster som den privata sektorn ej klarar av att tillverka, till exempel rättsväsen och försvar. Det kanske inte skulle vara så bra att privatisera försvaret så att det då bara försvarar dem som betalar bäst pris... Men den offentliga sektorn är långt större än det här, den tar ju hand om andra saker också. Anledningen till att den är så stor i Sverige kan man hitta i industrialiseringen. När industrialiseringen kom till Sverige växte med den upp en hel del krav som inte hade funnits innan. Man krävde då bättre kommunikationer så att man bland annat kunde skicka iväg sina varor på ett enklare sätt. Vägarna behövde alltså göras bättre och i och med att det är kostnadskrävande så tog staten hand om det. Fler krav som kom i industrialiseringens kölvatten var bland annat bättre utbildning och barn- och äldreomsorg. Att man nu krävde bättre utbildning var inte så konstigt, de allt mer avancerade maskinerna som kom krävde ju att man kunde använda dem på ett riktigt vis för att de skulle vara effektiva. Omsorg av olika slag behövdes nu eftersom många familjer nu splittrades. Innan hade man levt som en enda stor familj med alla generationer samlade under ett och samma tak. Nu när allt fler drogs in i industrin var inte detta längre möjligt.

Anledningen till att staten skulle ta hand om utbildning och sjukvård är alla de externa effekter som detta för med sig, plus att det skulle vara fördelningspolitiskt riktigt. Alla tjänar ju på att folket i en ekonomi är välutbildade och att de är friska. De kan då användas i arbetslivet och på så sätt så ökar ju också, som vi tidigare sett, möjligheterna till en ekonomisk tillväxt. Vad detta för med sig vet vi vid det här laget. Att sen alla ska få någorlunda likvärdiga rättigheter till både utbildning och sjukvård är väl också en god tanke.

Samma argument som ovan använder man sig också av när man ska förklara transfereringarna. Men dessa sträcker sig även över en längre period, dvs de fördelar resurser över tiden, mellan de olika generationerna. Tanken med dessa är att man som barn och ungdom plockar ut resurser från staten genom till exempel barnbidrag, barnomsorg och studiebidrag. När man senare arbetar så betalar man in skatt och andra avgifter som en slags avbetalning på det man fick som liten. Dessa skatter verkar också som en slags förskottsbetalning till den pension som man, förmodligen får man numera säga, kommer att kvittera ut som pensionär. Givetvis betalar man genom skatten även till den sjukvårdsbehandling som man kan komma att behöva.

Ett problem som lätt kan uppstå vad beträffar besluten om vad den offentliga sektorn ska göra, är det mellan särintressen och det som är ekonomiskt riktigt. Till exempel så är det inte så ovanligt med en massa vallöften som senare visar sig svårare att genomföra när den ekonomiska verkligheten har sprungit ifatt politikerna. Det är också mycket svårt att förklara

för den drabbade, oftast okunniga, massan varför det krävs olika sorters nedskärningar. Här ser jag en anledning till Sveriges dåliga ekonomi, våra politiker har varit för veka vad beträffar besparingar av olika slag, samtidigt som stora delar av folket inte riktigt vet vad det handlar om. Det är inte ovanligt med repliken ”klart vi behöver spara bara jag slipper”, eller ”klart vi ska spara men det drabbar alltid fel grupper” dvs den som kommer med uttalandet! Att det sen är enklare, inte minst för kvällstidningarna, att dra upp exempel som att familjen Jansson förlorar på den här nedskärningen 500kr/månad än att förklara vad en låg inflation i längden ger för fördelar är också svåra saker som man måste komma runt. Vid sådana här tillfällen är det inte omöjligt att politikerna drar tillbaka sin besparingskrav bara för att rädda sina opinionssiffror istället för att tänka på den svenska ekonomin. Man kan säga att de vid sådana här tillfällen, mer eller mindre medvetet, handlar som en privat företagare, den egna vinsten går först. Denna vinst är vid det här fallet vinsten vid nästa val. Därför är det bara bra att vi nu har fått fyraåriga mandatperioder så att man vågar ta mindre populära, men mer ekonomiskt riktiga beslut. För det är oftast så att politikerna tror sig veta vad som är det bästa att göra, men de får oftast svårt att få igenom dessa beslut, eller som Kjell-Olof Feldt sade: ”Det som är ekonomiskt nödvändigt är politiskt omöjligt, och när det har blivit politiskt möjligt är det ekonomiskt för sent.”¹ Vad han mer menar här är att det ofta finns en tröghet i besluten, vilket vi snart återkommer till.

En självklar sak med den offentliga sektorn är att ju större den är, desto större intäkter behöver den, och detta kan ställa till problem. Inkomsterna består till allra största delen av skatter, skatter och skatter. I och med att Sverige har en stor sektor så har vi därför också ett högt skattetryck. Det finns olika sorters skatter, till exempel inkomstskatt som man betalar på sina inkomster, kapitalbeskattning som man bestraffas med om man råkar ha en del pengar, konsumtionsskatter där moms utgör den största delen och arbetsgivaravgifter vilket är den avgift arbetsgivaren får betala för att ha dig anställd. Denna sista skatt kan sägas vara en extraskatt på din lön som går till bland annat din framtida pension.

Vad ger då höga skatter för problem? Jo, bland annat så blir prissystemet sämre som informationsbärare, vilket vi tidigare talat om. Anledningen är att höga skatter lätt kan slå in kilar mellan marknadens värdering av vissa varor och den ersättning som producenterna får. Ersättningen står inte i realitet med varans marknadsmässiga värde. Ett annat problem är om marginalskatten, den skatt vi betalar när vi arbetar extra, är för hög. Då bestraffas plötsligt en persons flit att arbeta med det som den är bäst på och uppvisar bäst produktivitet inom. Detta kan också leda till en svart sektor, vilket i så fall skulle ge precis motsatt effekt till vad en skattehöjning egentligen var tänkt för. Om man höjer skatten så räknar man med att man ska få in mer pengar till den offentliga sektorn, men om folk i allmänhet då tycker att det har blivit för dyrt med alla skatter så kan man göra tjänster åt varandra och ta betalt ”utan kvitto.” Det innebär att skatteintäkterna istället för att öka sjunker...

Annan kritik som hörs från en del håll är att den offentliga sektorn är mindre effektiv än den privata. Detta kan nog stämma till en viss del men är ändå att dra alla över en kam. Det som i första hand gör en bransch effektiv är om det finns konkurrens eller ej inom branschen i fråga. Inom de branscher i det privata näringslivet där konkurrensen inte är så stor, behöver inte företagen vara särskilt effektiva för att det ska ge vinst. Samma sak gäller således inom den offentliga sektorn, men det finns ändå en skillnad. Inom den privata sektorn så vill nog ändå företagsägaren göra sitt företag så effektivt som möjligt för det ska ge mer i vinst. Vinsten är ju då så att säga hans belöning på att han sköter ett företag på ett bra sätt. Inom den offentliga sektorn kan det vara svårare att få ledarna motiverade att sträva efter så hög effektivitet som möjligt eftersom de inte tjänar lika mycket på det som den private

¹Mats Persson, ”Vad kan en finansminister göra”, Ekonomiska rådets årsbok 1989

företagsledaren. Fast inför man då en slags konkurrens mellan olika sjukhus så kan det ändå hjälpa till att göra de mer effektiva. Inom den offentliga sektorn så är en hög produktivitet viktig för att spara pengar och då de som leder till exempel ett sjukhus inte behöver ta så stor hänsyn till att deras pengar tar slut så kanske de inte känner sig motiverade. ”Vi kan väl inte sluta operera människor bara för att våra pengar är slut. Då måste vi få nya.” Det är också svårare att mäta effektiviteten inom ett sjukhus än inom ett företag som tillverkar fiskespö. Ett sätt skulle vara att patienterna på ett effektivt sjukhus blir friskare fortare men då sjukdomar är så olika och olika människor är olika känsliga mot samma sorts sjukdomar, så är också detta ett svårt sätt att mäta på.

STATSBUDGETEN

Statsbudgeten är lika med statens inkomster och utgifter under ett år. När Keynes teorier slog igenom på 1930-talet så övergav man regeln att statsbudgeten alltid skulle vara balanserad. Man skulle nu istället ha ett underskott under lågkonjunkturer och ett överskott under högkonjunkturer så att den i ett längre perspektiv ändå blev balanserad. Detta hade nog kunnat fungera, men problemet var att Sverige inte följde detta! Man sparade för lite under högkonjunkturer, så underskottet bara växte och växte och gör så fortfarande. Framför allt så märker man att underskotten i budgeten fr.o.m. 60-talet blir allt djupare för var gång. Anledningen till att man inte lyckades spara så mycket under högkonjunkturerna berodde delvis på tidigare nämnda orsaker. Från drabbade fick man oftast höra att ”varför ska vi spara nu när det är så bra tider.” Ska man skratta eller gråta?

Den politik som ska styra detta kallas inte alldeles förvånande för finanspolitiken. När Keynes teorier användes för fullt trodde man t.o.m. att man kunde räkna ut hur stor multiplikatoreffekten på en insats skulle bli, och därmed sätta in de rätta resurserna i rätt mängd. Men då hade man glömt bort den sk fördröjningseffekten, dvs den tid det tar för en insatt resurs att börja verka eller den tid det tar att få igenom beslutet som krävdes, jämför med Kjell-Olof Feldts uttalande!

När man talar om statsfinanserna så är det omöjligt att förbise den på senare tid så omtalade statsskulden. Det är här viktigt att skilja på utlandsskulden, som beror på underskott i bytesbalansen, och på statsskulden, som beror på underskott i statsbudgeten. Statsskulden finansieras oftast med lån inom landet, medborgarna lånar pengar av sig själva, även om lån utomlands till viss del kan förekomma. Detta är man inte så förtjust i, eftersom man inte vill ”sälja ut” en del av landet till utländska fordringsägare. Lånen inom landet kommer främst från företag, men även vissa privatpersoner har ett finger med i spelet. Utlåning sker då till exempel med obligationer som man får köpa. Hur obligationer fungerar kommer vi att prata mer om i nästa kapitel men vi kan redan här säga något om räntekostnaderna. De fungerar på ungefär samma sätt som när det gäller underskott i bytesbalansen, dvs de behöver inte vara farliga så länge de går till investeringar, även om höga räntekostnader inte är bra i någon som helst form. Det farliga är alltså om man lånar pengar till konsumtion, det är då man talar om att våra barnbarn får betala våra skulder. Detta är det som är fallet i Sverige. Vi har lånat pengar för att få råd med att betala ut bidrag till de idag levande, medan nästföljande generationer bara får betala av dessa lån genom skatten utan att få ta del av några bidrag. Statsskulden skjuts alltså framåt hela tiden om man gör så här, men hur mycket man än skjuter på så kommer den inte att försvinna. Istället blir den bara tyngre och tyngre att skjuta på och förr eller senare orkar man inte putta längre och då är det verkligen dags att börja betala av på sin skuld. När man har en stor skuld så kommer man lätt in i en ond cirkel. En stor skuld ger höjda räntor -> man lånar pengar för att betala räntorna -> skulden ökar -> räntorna stiger ->

nya lån för att betala räntorna och så vidare. Det är absolut inte bra! Därför måste man börja spara så tidigt som möjligt så att man inte måste införa katastrofbesparingar när man väl märker att det börja brinna i knutarna.

KAPITALMARKNADEN

Vi har nu kommit till den som på senare tid har blivit allt mer omtalad, någon som mer och mer har kommit att styra våra liv och som hos en del har en negativ klang, nämligen Marknaden. Det fullständiga namnet på marknaden är kapitalmarknaden vilken i sin tur består av flera olika marknader. Som en enkel beskrivning kan man säga att det är marknader där betalningsmedel av olika slag bjuds ut och naturligtvis också efterfrågas.

KREDITMARKNADEN

Kapitalmarknaden består egentligen av två delar, kreditmarknaden, där man handlar med lånat kapital, och aktiemarknaden, där man handlar med eget kapital. För att göra allting rörigare så består kreditmarknaden i sin tur av två marknader, nämligen penningmarknaden och obligationsmarknaden, vilka vi snart återkommer till. Om vi skulle översätta ordet kredit och försöka förklara vad det innebär kan man säga att det innebär att man under en viss tid har rätt att förfoga över en viss penningssumma. Denna penningssumma kommer man oftast över från något kreditinstitut som sysslar just med in- och utlåning av kapital. Deras uppgift kan sägas vara att flytta kapital från de sektorer i samhället som för tillfället har överskott av kapital, till den del som just för stunden har underskott av detsamma. Har man ett överskott så är det inte alltför ovanligt att man till exempel sätter in detta på ett bankkonto. Banken får på så vis in kapital som den kan låna ut till de som har ett underskott av kapital. På så vis kan man säga att kreditinstituten har en slags utjämnande verkan på samhället. Vanligtvis är det så att hushållen totalt sett sparar mer än de lånar, medan det bland företagen oftast förhåller sig tvärtom. När vi här talar om lån, så får vi inte glömma bort den offentliga sektorn och utlandet, som båda är både stora långgivare och låntagare.

Om man inom ett land har en kraftig upplåning, så leder det till att köpkraften ökar. När man talar om kraftig upplåning så kommer man osökt in på hur det var i Sverige i slutet av 1980-talet. Då lånade man som galningar till att framför allt köpa fastigheter som man sedan sålde för ett högre pris. Anledningen till att utlåningen kunde öka så kraftigt just då, berodde på att kapitalmarknaden då genomgick en kraftig avreglering så att det blev lättare att låna pengar.

Om man istället har en liten utlåning så minskar istället den totala köpkraften i samhället. Detta var vad som inträffade i början av 1990-talet i Sverige. Det förde bland annat med sig en kraftigt ökad arbetslöshet. En av bovarna bakom detta drama var räntan, eller egentligen realräntan, som då steg kraftigt. Man hade nu lyckats få ner inflationen, men mot alla ”regler” så följde inte räntan med ner vilket annars brukar vara fallet. Anledningen var att misstron mot den svenska politiken fortfarande var väldigt stor. Räntan kan man säga är ersättningen på en kreditmarknad. Det är den ersättning man får om man lånar ut pengar.

Kan man verkligen tala om en marknad för pengar, och därmed tala om utbud och efterfrågan här, precis som om det var vilken vara som helst? Jovisst kan man det, annars hade ju inte den beryktade marknaden funnits! Det man här använder som ”vara” är ett skuldbrev vilka man köper och säljer. Skuldbrev är, för att använda Klas Eklunds beskrivning en ”skriftlig förbindelse av en låntagare att erlægga ett visst penningbelopp till den som innehar skuldbrevet”.¹ Handel med skuldbrev sker till exempel på obligationsmarknaden. Det är både staten och privata företag som ger ut, emitterar, obligationer när de behöver pengar.

¹Klas Eklund, Vår Ekonomi, 1995

Från staten sker det med statsobligationer eller premieobligationer, vilka är speciella på så vis att man är lottar ut den tilltänkta räntan istället för att sprida den jämnt. Det kan sägas vara samma princip som tillämpas på vissa sorters bankkonton, till exempel Sparbankens miljonkonto. De obligationer som privata företag ger ut kallas för industriobligationer och fungerar som "vanliga" obligationer. Mer kortvariga lån sker med sk statsskuldväxlar, vilka utges av staten, och certifikat, vilka utges av till exempel banker, kommuner och företag. Dessa löper oftast på ett par månader medan obligationer för det mesta löper på flera år. Ni kanske har hört talas om den femåriga statsobligationsräntan, där namnet avslöjar att den löper på fem år.

Handeln med obligationer sker, som vi tidigare sagt, på obligationsmarknaden, medan det på penningmarknaden handlas med de kortare skuldbreven. Skuldbrev som man har kan man sälja innan deras "utgångsdatum", genom att den man säljer brevet till helt enkelt övertar det och löser in det när det är dags, om inte han också säljer det vidare. Anledningen till att man säljer sitt/sina skuldbrev innan det är dags att lösa in dem kan bero på att man vill sprida sina risker, vilka man tar när man köper till exempel obligationer. Dessa risker kan sägas vara tre stycken. Dessa är kreditrisk, vilket innebär att den som givit ut obligationen ej kan betala tillbaka vad den är skyldig, valutarisk, vilket innebär att man är orolig för att valutan i vilken man har köpt sina obligationer ska tappa i värde och så finns det naturligtvis en ränterisk, man är rädd att räntan på ens papper ska sjunka. För att gardera sig mot vissa risker så finns det sk optioner, vilket ger en, en möjlighet att i framtiden köpa eller sälja värdepapper till ett på förhand bestämt pris. Om man redan nu bestämmer sig för en framtida leverans av värdepapper, och vilket pris de ska ha, säger man att man handlar på termin. Ett samlingsord för option och termin är derivat, dvs om man använder sig av någon av ovanstående metoder säger man att man handlar på derivat.

PENNINGPOLITIK

"Pengar är det fegaste som finns. Vid minsta tecken på fara flyr de."¹

Harold Kingsley

Den politik som hör ihop med marknaden är penningpolitiken, vilket det är viktigt att man håller isär från finanspolitiken, det är nämligen inte samma sak vilket man kanske kan tro med tanke på de snarlika namnen. Penningpolitiken är nämligen den politik vars främsta syfte är att styra räntor samt tillgången på pengar och krediter i en ekonomi. Denna politik styrs faktiskt inte av riksdagen, utan av centralbanken, vilket i Sverige innebär att det är Riksbanken som har ansvaret. Huvuduppgifterna för dem är bland annat att ge ut sedlar och förvalta valutareserven, vilken de tillsammans med Bildt och Wibbe lyckades tömma två gånger under några veckor hösten 1992, vilket kostade skattebetalarna 30 mdr kr (30 000 000 000kr)². Det var verkligen inte illa att spela bort så mycket pengar på så kort tid... Dessutom ska de vara statens och bankernas bank samt ha hand om penningpolitiken. Vad beträffar penningpolitiken så är det nuförtiden främst inflationen man bekämpar. Riksbanken arbetar självständigt från riksdagen, om man bortser från att det är riksdagen som utser dess styrelse, där det när detta skrivs är en inte allt för okänd Kjell-Olof Feldt som är ordförande.

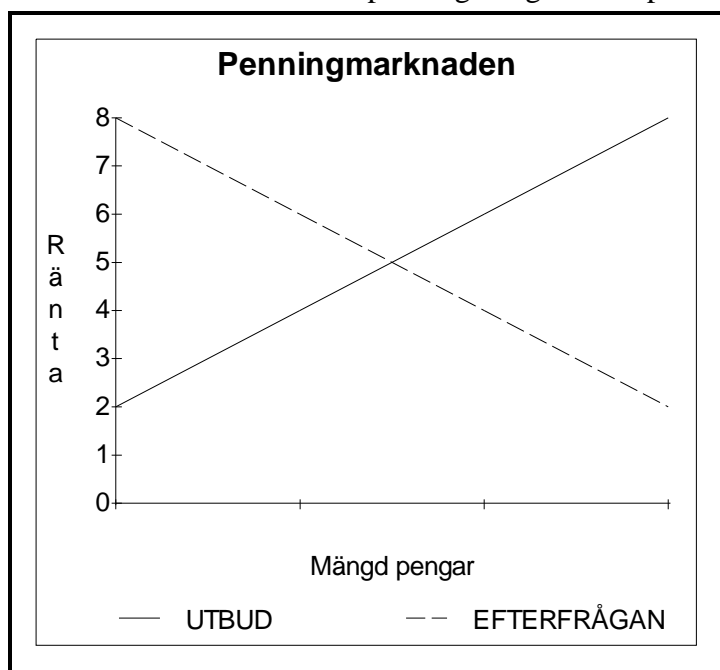
¹J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

²Hamilton/Rolander, Att leda Sverige in i krisen, 1993

Hur kan man då påverka räntorna genom penningpolitik? Jo, det finns ett flertal sätt. Det första man måste känna till är sambandet mellan räntan och utbudet av pengar, vilket fungerar precis som på en vanlig utbuds - efterfrågekurva som vi tidigare tittat på. Om vi tittar på diagrammet nedan, så märker vi att det vid en hög ränta finns en liten efterfrågan på pengar, de blir för dyra att låna. Ju högre räntan är, desto attraktivare blir det ju att ha sina pengar i till exempel obligationer, vilket ju minskar efterfrågan på pengar. Med pengar menar jag här kontanter. Utbudet av pengar beror dels på Riksbankens politik, som vi snart ska komma till, samt av ränteläget. Om räntan är hög så lockas utländskt kapital hit, vilket gör att utbudet ökar. Jämvikten, som här kallas jämviktsräntan, är den räntenivå vid vilken efterfrågan och utbudet av pengar är lika stora.

De andra sätten att styra utbudet av pengar är följande: Riksbanken kan helt enkelt trycka mer pengar, vilket naturligtvis gör så att utbudet ökar. Affärsbankerna kan också på ett, kanske kan tyckas, underligt vis öka utbudet av pengar. Om de lånar ut pengar till någon, så kommer troligen låntagaren konsumera för sitt lån, det är ju därför vi lånar. De han konsumerar hos kommer troligen att spara pengarna de får in, åtminstone ett tag. Sätter de då in pengarna på banken så får banken mer pengar att låna ut och karusellen fortsätter. Ett tredje sätt att påverka penningmängden på är att köpa respektive sälja statspapper. Om riksbanken säljer till exempel statsobligationer så drar den ju in pengar från marknaden och minskar på så sätt penningmängden. Denna åtstramande handling höjer förmodligen också räntan, vilket vi kan se om vi tittar i diagrammet. Om mängden pengar minskar, vi rör oss åt vänster på x-axeln i diagrammet så att vi till exempel hamnar vid den första lilla markeringen, så kommer utbudskurvan att röra sig uppåt. Detta sker eftersom man på en fri marknad alltid strävar efter jämvikt. Detta sker eftersom att efterfrågan till att börja med kommer att vara större än utbudet, vilket ger en räntehöjning. På samma vis, fast tvärtom, blir det om man istället för en expansiv politik ger ut mer pengar. Räntan kommer i ett sådant fall alltså att sjunka.

Den sista källan bakom penningmängden hör på sätt och vis ihop med räntan. Det handlar

nämmligen om valutaflödet. Har vi en hög ränta så kommer det att, om inte spekulationer mot en devalvering är alldeles för stora, strömma in valuta i landet. Fast det är klart, har vi bara en tillräckligt hög ränta så lockar vi hit utländskt kapital. Fråga bara Bengt Dennis som inte tvekade att höja räntan till 500%... Sådana här devalveringsrykte kan bland annat komma fram om inflationen är hög. Då har inte minst Sverige börjat devalvera för att hjälpa industrin. Hög inflation är det lätt att få om man börjar trycka mer pengar för att finansiera sina budgetunderskott. Börjar man finansiera underskott

med hjälp av sedelpressarna så skjuter alltså inflationen i höjden. Ett bra exempel på detta är tyskarna under mellankrigstiden.

Den ränta som vi har pratat om ovan, är den korta räntan, vilken bland annat styr statsskuldväxlarna. Det är den ränta som man genom penningpolitik har haft lättast att styra. Nuförtiden är också denna ränta svår att själv styra på grund av den allt mer sammanflätade

världsekonomin och den snabbt utvecklade datortekniken. Nu är det lätt att flytta oerhörda summor pengar mellan olika länder bara genom att trycka på en knapp. Det är lättare att flytta dit pengarna där man tycker de ger bäst avkastning i förhållande till riskerna. I sådana här avreglerade och öppna ekonomier, kan man säga att räntan består av formeln: Inhemsk ränta = utländsk ränta + förväntad växelkursförändring + inflation (vilket nästa kapitel handlar om). Då kanske ni förstår att det är svårt att själv kontrollera räntan.

Vad beträffar den långa obligationsräntan, så har den alltid varit svår att genom penningpolitik hålla på den nivå man vill. Anledningen är att den grundar sig på den förväntade framtida inflationen, vilket naturligtvis består av mycket spekulationer.

AKTIEMARKNADEN

”På börsen blir man bestulen, liksom man i kriget blir dödad, av människor man inte ser.”¹

Alfred Capus

Aktiebolagen uppkom, som mycket annat, i samband med industrialiseringen. Innan var ägarna ekonomiskt ansvariga för allt inom sitt företag, dvs gick företaget i konkurs fick de skjuta till privata egendomar för att täcka skulderna. När aktiebolagen kom, så innebar det ett mindre risktagande när man ägde företag. Nu kunde man bara förlora det satsade aktiekapitalet. Detta var också en följd av att man i de nya industrierna var tvungna att satsa mer och mer pengar på maskiner, vilket man inte hade råd med om man skulle bekosta det från egen ficka. Nu kunde man istället låna pengarna på företaget vilket innebar att fler vågade starta företag.

En aktie är en del i ett företag. Äger man en aktie i till exempel Astra, så är man i praktiken också en delägare i Astra, om än en väldigt liten sådan. Handel med aktier sker i Sverige på Stockholms fondbörs. En aktie har istället för ett pris en kurs, vilket i praktiken är samma sak. Denna kurs bestäms även den genom utbud och efterfrågan, är efterfrågan större än utbudet så stiger kursen och vice versa. Räntan och börsen har ofta ett samband i att när räntan sjunker så stiger börsen och tvärtom.

När man placerar sina pengar i obligationer eller sätter in dem på banken så får man ersättning i form av ränta. Köper man aktier så får man ingen ränta. Istället får man utdelning på sina aktier, vars storlek beror på hur bra det går för företaget.

När man talar om aktier så kommer man ibland att tänka på spekulationer. Det kan innebära att många tror att ett företag kommer att gå mycket bra och vill därför köpa aktier där. Efterfrågan blir då stor och följdaktligen så stiger då aktiekursen kraftigt. Tillslut kanske någon börjar sälja sina aktier och då kommer kurserna att falla. När detta sprids så kommer fler och fler att sälja sin aktier innan det är försent. De som inte hinner sälja står där sedan med aktier som knappt är värda någonting. Det var detta som hände i USA i oktober 1929. Det var då många som hade lånat pengar för att sedan köpa aktier och sedan belånat dessa aktier för att köpa fler aktier och så vidare. Facit blev att även bankerna drogs in i denna kris, vilket lätt kan jämföras med bankerna i Sverige i början av 1990-talet. Skillnaden var att man i Sverige spekulerat i fastigheter men resultatet blev detsamma, om än inte lika förödande i Sverige.

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

MARKNADENS ROLL

Vad har då marknaden för roll i en modern ekonomi som till exempel Sveriges? Bland annat så knyter den, som tidigare sagts, ihop underskotts- och överskottssektorer genom in- och utlåning. Detta gör i sin tur att den totala produktionen kan öka och tillväxten stiga.

En del anser att marknaden har för mycket makt över räntor och dylikt. Men det är egentligen bara så att när marknaden inte gillar vissa beslut, så kan man säga att den "protesterar" med till exempel höjda räntor och försvagad kronkurs. Man får när man här talar om marknaden som en maktapparat inte glömma bort, vilket ofta händer, att bakom ordet "marknaden" så befinner sig faktiskt bara vanliga personer, om än med lite större kapital att förvalta än gemene man...

INFLATION

”Inflation är den enda metod med vilken man kan reducera en sedel till hälften utan att skada papperet.”¹

Harold Macmillan

Inflationen är ett av de största hoten mot ekonomierna av idag. 1930 - 1980 så var det full sysselsättning som var det primära målet i den svenska politiken. Under 80-talet skedde det en övergång mot att istället bekämpa inflationen. En del av den kris vi ser idag beror på att vi tidigare inte har varit så rädda för inflationen, vi har underskattat dess skadeverkningar och således enbart riktat in oss mot att bekämpa arbetslösheten. Vad man då glömde var att man under en längre period inte kan upprätthålla låg arbetslöshet samtidigt som inflationen tillåts galoppera iväg. Detta återkommer vi till senare.

INFLATIONENS SKADEVERKNINGAR

Inflation är en allmän stegring av prisnivån, eller med andra ord, när penningvärdet försämras. En prishöjning på till exempel mjölk räknas inte som inflation i sig, utan det är först när stegringen är allmän, den gäller för de flesta varor, som vi talar om inflation.

Om man har en hög och oregelbunden inflation, så gör den att planeringen för framtiden blir svårare. Detta leder till att man tar en större risk än om inflation legat stabil och helst varit låg. Vid en hög inflation så kräver man vanligtvis hög ränta på sina placerade pengar, man vill ju inte förlora på att placera sina pengar någonstans. Dessutom kan devalveringsrykten sätta igång och även de driva upp räntan, något vi känner igen i Sverige. Högre räntor leder bland annat till att investeringarna sjunker vilket i sin tur mynnar ut i arbetslöshet som i sin tur ger sämre välbefinnande.

Det som på 70-talet gjorde att många länder övergav Keynes idéer var att de drabbades av stagflation, vilket innebär att man har arbetslöshet och inflation samtidigt. Det visade sig alltså att en hög inflation omöjliggjorde en låg arbetslöshet på längre sikt. Man kan fråga sig hur Keynes själv hade löst ett sådant problem. För att få bukt med detta problem så satte de flesta, om inte alla, länder en låg inflation före arbetslöshetsbekämpning. För i ett längre perspektiv så ger faktiskt en låg inflation fler jobb.

I Sverige, som är ett litet och exportberoende land, så är det väldigt viktigt med en låg inflation. Om vi har en högre inflation här än vad övriga länder har så får vi svårt att exportera våra produkter eftersom de då blir dyrare än motsvarande produkter som kommer från ett annat land. Klarar vi inte av att sälja våra varor så leder detta till arbetslöshet. Ett alternativ vid en hög inflation kan vara att devalvera, men det är ingen lyckad lösning. Varför det är så har vi tidigare talat om.

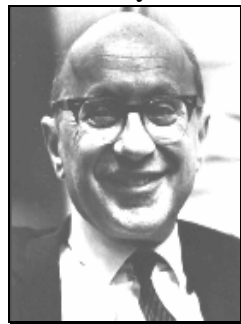
Vid en hög inflation så lönar det sig oftast att låna, särskilt om realräntan är negativ. Detta leder lätt till en sorts spekulationshysteri, vilket inträffade under 80-talet när var och varannan person köpte och sålde fastigheter. Och precis som i alla andra spekulationsboomar så sprack även denna bubbla och resultatet, det vet vi.

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

INFLATIONSORSAKER

Vad kan det då finnas för orsaker till att vi får inflation? Svaret på frågan är att det finns många olika orsaker och vi ska här ta upp några av dem.

Importerad inflation får man om importpriserna stiger, samtidigt som man har en fast växelkurs. Dessa ökningarna kommer då naturligtvis att påverka inflationen i landet. Ännu värre blir det om man samtidigt har en sjunkande valuta, då märks prisökningarna utomlands ännu värre. Medicinen mot detta skulle kunna vara att revalvera, dvs man ökar värdet på sin valuta och får på så vis mer för den när man handlar från utlandet. Problemet blir att varorna man exporterar ökar lika mycket i värde som man revalverar med. Detta leder till att exportindustrin går sämre och får avskeda folk. Så för Sveriges del är detta ingen lösning, eftersom vi är så beroende av vår export

Den syn som på många håll tog över efter keynesianismen var monetarismen, vars mest kända namn är Milton Friedman. Monetaristerna menar att det är den totala penningmängden som är avgörande för inflationen. Har man en hög inflation så finns det alltså för mycket pengar. Om man till exempel finansierar sitt budgetunderskott genom att låta Riksbanken trycka upp mer pengar så ökar ju penningmängden och så gör inflationen. Monetaristerna vill alltså ta penningmängden till hjälp för att bekämpa inflationen. I Sverige fanns det länge två stora invändningar mot monetarismen. För det första hävdade man att om arbetslösheten var hög, så fanns det utrymme för en ökning av penningmängden utan att inflationen skulle öka. Det var inte förrän, hävdade man, som man började producera så mycket så att flaskhalsar uppstod som inflationen började öka. På senare år har man märkt att detta utrymme har minskat och kanske inte alls har varit så stort som man tidigare har hävdat.

Den andra invändningen var att man trodde att penningökningen själv skulle försvinna i ett så litet land som Sverige genom ett ökat valutautflöde. Både genom att vi importerar mer, och att räntan vid en expansiv politik sjunker så pass att det inte är lönt att placera pengar i Sverige utan man väljer ett annat land istället. Men vid en expansiv politik stiger inflationen och räntan höjs. Dessutom kan en politik som medför att man måste låna pengar av Riksbanken få marknaden att tvivla på politiken under ett längre perspektiv. Detta sätter igång ett devalveringsrykte som i sig gör att valuta strömmar ut ur landet. Med detta argument så medgav tvivlarna ändå att penningmängden och inflationen hör ihop. Men om utflödet av valuta fortsätter så pressas värdet på valutan ner, om den inte är fast för då börjar istället devalveringsrykten spridas vilket tillslut kan tvinga fram en devalvering. Och vad händer vid en devalvering? Jo, importen blir dyrare vilket leder till... inflation! Alltså minskar då de pengar man lånade av Riksbanken i värde och räcker kanske inte till för att finansiera underskottet. Då är det mycket lätt att vilja låna mer av Riksbanken och då är vi tillbaka där vi började, fast mycket värre. Vi har alltså kommit fram till att det verkligen finns ett samband mellan penningmängden och inflationen. Det man numera diskuterar är hur starkt detta samband är.

Monetarismen menar att man ska ha en stabil penningökning, vilken naturligtvis ska styras av Riksbanken, för att hålla inflationen nere. Trots att monetarismens idéer mer eller mindre verkar ha segrat idag, så finns det naturligtvis en hel del svagheter även i deras tankesätt. Det perfekta systemet lär nog aldrig dyka upp... Ett problem som framhävs är att det är svårt att styra penningmängden i ett land, och allt svårare blir det. Anledningen är alla de nya betalningsmedel som finns, till exempel olika sorters kort, checkar o.d. Och vad ska man räkna in i begreppet penningmängd? Ska man bara räkna in de som är omedelbart likvida, eller ska man kanske sätta en gräns på hur lång tid det ska få ta innan man kan få pengarna i

handen för att de ska räknas in i penningmängden? Hur lång tid ska det i så fall röra sig om? I Sverige har vi olika mått på penningmängden. Det snävaste måttet kallas M1, och innehåller bara sedlar, mynt och checkkonton. Det officiella penningmättet som används av Riksbanken kallas M3, och där ingår förutom sedlar, mynt och checkkonton också postgiroinnehav, bankinlåning från hushåll och företag, samt allmänhetens innehav av bankcertifikat.

Det andra man kritiserar, är att monetarismen driver upp arbetslösheten på kort sikt. Vad de kanske inte tänker på i de fallet, är att en låg inflation är ett måste för att kunna ha en låg arbetslöshet på längre sikt.

En annan ”sorts” inflation är kostnads och efterfrågeinflationen. Man har tidigare försökt dela upp denna i två grenar, men då det är väldigt svårt att avgöra vad som är kostnads- respektive efterfrågeinflation så finner man det inte meningsfullt. Men i teorin så går det ändå att dra vissa gränser. Kostnadsinflation beror bland annat på att det uppkommer flaskhalsar i ekonomin. Dessa uppstår på grund av att det kanske är brist på insatsvaror och/eller arbetskraft. Ett sätt att förebygga inflationen är alltså att se till så att inga flaskhalsar uppstår. Kostnadsinflation kan också bero på att löneökningarna är större än vad det samhällsekonomiska utrymmet tillåter. Detta är något som man med rätta har oroat sig för på senare tid. Hur stora löneökningarna kan vara utan att verka inflationsdrivande är en omöjlighet att räkna ut, men i det långa loppet så beror det på produktivitetsökningen. När nu denna under senare tid har varit bra för speciellt exportföretagen, så är det också många som vill ha höjda löner. Detta för med sig åtminstone två problem. För det första så är det så att lönerna är elastiska uppåt, men desto trögrörligare nedåt. Det är självklart så att många vill ha höjda löner, och när deras företag går bra så har de detta som argument. Men när företaget går dåligt så är det inte många som vill sänka sina löner innan hotet om uppsägning kommer på tal. Det andra problemet är att om en bransch får höjd lön, så sätter den svenska avundsjukan igång inom andra branscher som kanske inte har samma produktivitetsökning. Det är också vanligare med produktivitetsökningar i konkurrenssektorer än i de skyddade sektorerna. Ska de som arbetar i den skyddade sektorn få samma lönepåslag som de som arbetar i den konkurrensutsatta sektorn tvingas de företagen till att höja sina priser för att få råd med det. Detta leder så småningom till en högre inflation, som i sin tur gör så att kravet på ytterligare löneökningar ökar, och så är vi inne i en ond cirkel där lönerna jagar inflationen.

Detta att löneökningarna hos en grupp framtvingar liknande ökningarna hos en annan kallas för ”löne- löne- spiral”, och när de höjda lönerna framtvingar inflation (högre priser på grund av att efterfrågan blir större än utbudet) så kallas det för ”pris- löne- spiral” eller ”inflationsspiral”. Som ni kanske redan har räknat ut, så leder en hög inflation på sikt till arbetslöshet, vilket inte minst Sverige är ett ”bra” exempel på. Den svenska arbetslösheten beror till stor del på att man under 70 och 80-talet inte brydde sig så mycket om inflationen, utan devalverade när denna var för hög. För att ta sig ur denna devalveringscykel som vi hamnade i, krävdes, och krävs fortfarande, en hård och bestämd åtstramningspolitik. Därför måste facken i löneförhandlingarna också ta sitt ansvar och hålla igen på kraven. Dessa löneökningar har ju som synes redan skadat oss så mycket att man får hoppas att även facken har insett detta.

RISKER I EN MARKNADSEKONOMI

En bra förutsättning för att slippa inflation är att ha fri konkurrens. Men även då kan det bli någon sorts monopol, där företagarna istället för pristagare, som vi tidigare sett är fallet vid fri konkurrens, blir prissättare. Detta kan ske eftersom de flesta, eller alla, företagare strävar efter att hamna i en monopolsituation så att de kan tjäna mer pengar. De försöker då ”dela” upp

marknaden i mindre delmarknader där deras vara kanske är ensam i sitt slag. Är den inte det, vilket den vanligtvis inte är, så försöker de genom reklam göra den mer speciell än vad den egentligen är. Detta är också på sätt och vis konsumenternas fel, som är lite för okritiska till reklamen. Låt oss ta ett exempel. Hur kan till exempel olika byxor kosta olika mycket? För det första så finns det ju olika modeller och byxor av olika kvalitet som naturligtvis skiljer sig i pris. Men det finns också byxor av samma kvalitet där priset kan slå på ett par hundra kronor. Anledningen till detta är till stor del reklamen, som säger att byxan av märket x är den bästa, har man ett par sådana blir man en helt ny människa och så vidare. Lyckas en tillverkare bygga upp en sådan här delmarknad, dvs göra sina byxor så "speciella" så att folk inte jämför de med andra byxor, så kan han lätt höja priset på dem. Dock finns det en gräns vid vilken folk ändå köper ett annat märke. När sådana här delmarknader uppstår kan man säga att den fria konkurrensen är utslagen, trots marknadsekonomi! En lösning på detta problem skulle kunna vara den internationella konkurrensen, men även här kan vissa tillverkare få till en egen delmarknad, om än i större format, fast det är mycket svårare än i en enskild ekonomi.

FÖRVÄNTNINGARNA

Åtstramningarna som vi har i Sverige nu, beror delvis på att det efter en inflationsekonomi som vi tidigare har haft här, är svårt att knäcka förväntningarna om fortsatt inflation. Om man har levt länge med hög inflation, så bakar man in dessa förväntningar om en fortsatt inflation i till exempel lönehöjningarna, vilket i sin tur leder till en fortsatt inflation i en uppåtgående inflationsspiral. För att bryta dessa förväntningar måste man föra en åtstramande finans- och penningpolitik. Man sätter då upp vissa normer som man måste följa, till exempel hur snabbt penningmängden får öka. Löneökningarna kan då i början fortsätta att vara höga "av gammal vana", vilket leder till att många företag inte får råd med att betala dessa och kanske går i konkurs. Man skulle lite elakt kunna säga att de då får skylla sig själv eftersom man har informerat om vad som ska gälla beträffande inflationen. Fast har de styrande å andra sidan tidigare satt upp normer som de ej kunnat hålla så blir de inte trovärdiga nu heller och företagen "litar" på att inte heller dessa normer kommer att hållas. Det är därför viktigt att hålla sina normer till nästan varje pris. Ett exempel på när det skulle ha undvikits var vid tiden för kronans frisläppande. Regeringen Bildt hade som en norm att hålla fast växelkursen, vilket de också försökte. Tyvärr så höll de emot alltför länge vilket kostade oss åtskilliga miljarder kronor. Man kan alltså inte bara hålla fast vid sina normer utan måste också se på ur verkligheten verkligen är, men man får inte heller vara för vek. Att gå från en hög inflationsnivå till en låg, där man verkligen krigar mot inflation kan alltså ge en ökad arbetslöshet i början, men man måste också inse att en låg inflation är ett måste för att på längre sikt kunna ha en låg arbetslöshet.

ARBETSMARKNADEN

”Ja, käre Dobkins, jag vet inte vad vi skulle ta oss till utan er. Men vi tänker göra ett försök.”¹

David Frost

I Sverige har vi sedan 1930-talet haft full sysselsättning som ett av de viktigaste målen. Anledningen till detta är många. Arbetslöshet innebär en hel del försämringar, inte bara för den drabbade, utan för hela ekonomin i stort. Produktionen blir sämre om det är färre som arbetar, och sämre produktion leder till sämre ekonomi för samhället i stort, vilket i sin tur leder till sämre välfärd. För den enskilde innebär arbetslöshet att han/hon får minskad inkomst under tiden han/hon är utan jobb. Man riskerar också sämre folkhälsa vid en hög arbetslöshet, vilket i sin tur driver upp kostnaderna för sjukvård etc. Men det är inte bara under arbetslöshetstiden som inkomsten blir sämre. Det har visat sig att löneutvecklingen för en som har varit arbetslös, när han kommer tillbaka till arbetslivet får en sämre löneutveckling än de som inte har varit arbetslösa. Anledningen är att när man är arbetslös så går man miste om en hel del utbildning och man kan även få svårt att komma in i de nyheter som har kommit sedan man lämnade arbetslivet. Störst fara är det för de långtidsarbetslösa som kanske inte har någon chans att komma in på arbetsmarknaden igen eftersom man tycker från företagets sida att de har missat alltför mycket under sin bortvaro. Sedan har det också visat sig att om arbetslösheten en gång har blivit hög, så är det mycket svårt att få ner den till lägre nivåer igen. Det är precis som om man vänjer sig vid en hög arbetslöshet. Det är alltså mycket lättare att ordna en hög arbetslöshet än att få ner densamma till lägre nivåer. Att en hög arbetslöshet har en förmåga att stanna kvar på sin höga nivå, kallar man för hysteris-effekten.

”Lågkonjunktur är det när din granne står utan jobb. Depression är det när du själv gör det.”²

Ronald Reagan

Precis som alla andra marknader i en marknadsekonomi, så fungerar även arbetsmarknaden med hjälp av utbud och efterfrågan. På arbetsmarknaden är det arbetskraften som är varan, och priset är lönerna som de begär. De bjuder alltså ut sitt arbete mot en viss ersättning, en lön. Den totala efterfrågan på arbetskraft bestäms dels utav den totala efterfrågan och dels utav hur det rent produktionstekniskt ser ut. Utbudet av arbetskraft beror också det på en hel del olika saker, men framför allt kan man säga att det är den enskilde individens vilja att arbeta mot en viss betalning som är avgörande. Arbetslöshet definierar man således som skillnaden mellan de personer i arbetskraften, de som vill jobba och söker jobb, och antalet sysselsatta. Hur man sen räknar de arbetslösa är en helt annan sak. Beroende på hur man räknar så var arbetslösheten i Sverige i februari 1996 mellan 7,6 - 21,2%³. De öppet arbetslösa var 7,6% eller 325000. Det är de som inte har jobb och inte heller är sysselsatta i några arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Den höga siffran, 21,2% eller 907000 personer, är de som i februari månad 1996 var utan reguljärt jobb, dvs 907000 personer var helt eller delvis arbetslösa, i åtgärder eller kunde inte ta jobb på grund av utredning eller utbildning. Dessa fördelade sig så här (%/antal): öppet arbetslösa: 7,6/325000, arbetslösa som ej kan ta jobb på grund av utredning eller utbildning: 3,2/134000, deltidsarbetslösa:

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

²Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

³Veckans Affärer 12/96

3,3/142000, i åtgärder: 5,2/224000, i handikappåtgärder: 1,9/82000. Detta är alltså den verklighet vi idag lever i Sverige. Fast då man i vanliga fall redovisar arbetslösheten så är det oftast bara den öppna arbetslösheten eller den öppna arbetslösheten + de som befinner sig i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Frågan är om det bara är denna förskönade siffra som vi vill höra när vi pratar om arbetslösheten? Jag tror inte det.

OLIKA SYNER PÅ ARBETSLÖSHET

Under tidens gång så har synen på arbetslösheten och vad den beror på skiftat. De olika synerna är tre till antalet: den klassiska synen som gällde fram till 1930-talet, då Keynes syn tog över, vilken höll fram till 70-talet, då man mer började prata om matchningsproblem på arbetsmarknaden som den främsta orsaken. Naturligtvis förkastade man inte den tidigare teorin helt och hållet när en ny tog över, utan där var alltid delar av den gamla som man fortfarande accepterade.

Den klassiska synen sade att arbetslösheten berodde på att lönerna var för höga. Om lönen ligger över nivån där alla får jobb, så uppstår det ett utbudsöverskott av arbetskraft. De kallade även denna arbetslöshet för frivillig, eftersom det var arbetarnas eget fel att det fanns arbetslöshet eftersom de krävde för höga löner för sitt arbete. De kritiserade också alla löneavtal som höll lönen uppe på en för hög nivå under en längre tid. Deras recept mot arbetslösheten blev att denna marknad, liksom alla andra, skulle sköta sig själv. På så vis skulle lönerna pressas tillbaka till "jämviktslönen" där alla som ville fick arbete. Denna teori förutsätter dock att lönerna sjunker snabbt, men det har visat sig att så inte är fallet. Istället är det så att lönerna är mycket mer trögrörliga nedåt än vad de är uppåt, vilket kanske inte är så konstigt. Det beror på att arbetarna helt naturligt skyddar sina inkomster, men också att arbetsgivarna vill ha stabila löner. Planeringen blir då lättare för dessa, precis som att de vill ha en stabil, helst låg, inflation vilket också förbättrar planeringsmöjligheterna. Detta gjorde ju enligt det klassiska synsättet att arbetslösheten bestod, men de såg ändå inte arbetslösheten som något stort problem. Bara vi fick en helt fri marknad här så skulle allt lösa sig, det var bara det att alla inte hade förstått det.

Den keynesianska synen fick sitt genombrott i och med massarbetslösheten under 1930-talet. Den klassiska synen syntes då vara ohållbar, den fria marknaden hade ju inte lett till någon arbetslöshetsminskning, utan istället hade det blivit den värsta arbetslösheten någonsin. Detta gjorde att Keynes och Stockholmsskolans idéer växte sig allt starkare. Deras teorier utgick från att det var den totala efterfrågan som styrde produktionen och därmed också indirekt arbetsmarknaden. Det ska här påpekas att Keynes inte totalt motsatte sig de klassiska teorierna. Faktum är att även han trodde att en lönesänkning skulle kunna leda till fler jobb, men han såg det inte som den stora orsaken till arbetslösheten att lönerna var för höga. Han såg det istället som en liten åtgärd bland många andra. Han sade att lönerna för det första var svåra att pressa tillbaka och för det andra så gav lägre lön även sämre efterfrågan. Efterfrågan skulle givetvis öka då fler fick arbete men samtidigt så minskar den ju när lönerna sänks, varje individ får ju mindre pengar att spendera. Keynes medicin mot arbetslösheten blev istället en expansiv politik, vilket i sin tur har andra nackdelar, vilket kom att visa sig senare.

Den syn som numera dominerar är den att arbetslösheten till stor del beror på matchningsproblem på arbetsmarknaden. Arbetslösheten uppkommer alltså på grund av flaskhalsar, snedvridningar och olika sorters trögheter på arbetsmarknaden. Att titta på statistiken hur många som är arbetslösa ger bara en överblick över situationen just för tillfället. Det viktiga är att se vilka förändringarna är, att de arbetslösa i statistiken inte hela tiden är de samma, utan att det hela tiden pågår en ström ut och in från arbetsmarknaden.

Många försvinner därifrån kanske på grund av pension, de får barn och så vidare, medan av de som kommer in på arbetsmarknaden så kanske vissa kommer in direkt medan andra får gå arbetslösa en längre tid innan de kommer in i arbetslivet. Det finns på arbetsmarknaden hela tiden en förändrad efterfrågan, ena tiden behövs kanske ekonomer medan det en annan tid behövs ingenjörer. Det viktiga är alltså att matcha ihop de arbetsökande med de behov som för tillfället finns. Därför kan man säga att arbetsmarknaden består av en mängd delarbetsmarknader, en för snickare, en för tandläkare och så vidare.

Arbetslösheten skulle alltså bero på att utbudet och efterfrågan inte skulle ”komma överens”. Men det finns vid en sådan här sorts arbetslöshet två sorters arbetslöshet. Den ena är friktionsarbetslöshet som uppkommer när personer byter jobb. Denna sort kommer alltid att finnas. Det allvarliga är om man lider av strukturarbetslöshet, vilket är när utbudet skiljer sig *markant* från efterfrågan. Detta kan inträffa när vissa näringar faller tillbaka medan andra går starkt framåt. En sådan arbetslöshet är ofta långvarig och svår att komma till tals med. För vad hjälper det de arbetslösa byggarna i Boden att man söker datatekniker i Vetlanda. Inte nog med att det är långt till Vetlanda, vilket här är det minsta bekymret, utan de saknar också den utbildning som krävs. För att en sådan här arbetslöshet inte ska bli bestående är det viktigt med en bra arbetsmarknadspolitik. Byggarbetarna behöver således ombilda sig till datatekniker, vilket kanske skulle glädja båda parter. Sådana åtgärder måste sättas in i rätt tid, för om de kommer vid helt fel tidpunkt så kanske det finns ett överflöd av datatekniker när våra byggarbetare är klara med sin utbildning, och då är vi tillbaka på ruta ett.

BOTMEDEL MOT ARBETSLÖSHET

Vad kan det då finnas för botmedel mot arbetslösheten? Ett skulle vara att göra lönerna rörligare, både uppåt och nedåt. Låt oss som exempel ta två delarbetsmarknader, snickare och maskiningenjörer. Från början är dessa båda marknader i jämvikt, dvs de har ingen arbetslöshet. Så förändras det så att efterfrågan på till exempel hus minskar, och alltså behövs det inte lika många snickare längre, medan efterfrågan på ingenjörer ökar. Då efterfrågan på ingenjörer ökar, och således så stiger även lönerna för dessa, medan lönen hos snickarna sjunker eftersom efterfrågan där har minskat. Den högre lönen hos ingenjörerna skulle då locka över snickare till denna yrkesgrupp då dessa kanske ser att det är lönt att skola om sig. Vid en perfekt konkurrens så hade detta skett med en gång, men då lönerna är så pass trögrörliga som de är så blir det istället en löneglidning uppåt hos ingenjörerna, dvs de får extra påslag utanför avtalen, medan snickarna får fortsätta att gå arbetslösa. För att detta skulle fungera i verkligheten så krävs också ett flexibelt utbildningssystem och att informationen om hur läget på arbetsmarknaden är bra, så att alla får reda på vad det är som kommer att behövas. Något som också är viktigt är att man kan få människor att flytta till jobben och även få jobben att flytta till människorna som behöver dem. Det sistnämnda blir nog ett allt mindre problem i framtiden med tanke på den allt bättre informationsteknologin, IT. Den gör det bland annat mycket lättare att arbeta på distans.

En annan sak som gör att arbetslösheten är så svår att bekämpa, är att det ibland kan vara svårt att se vilken sorts arbetslöshet det rör sig om. Är det lönerna, efterfrågan eller är arbetsmarknaden inte tillräckligt flexibel? Det viktigaste är dock att bekämpa friktions och strukturarbetslösheten då det är det som ligger i botten på all arbetslöshet. De olika typerna av arbetslöshet finns ju givetvis också samtidigt i all sorts arbetslöshet. Därför är det viktigt att först sätta klorna i den strukturella arbetslösheten för att sedan försöka komma åt de andra problemen. Fast detta måste göras fort, för som vi tidigare har sagt så har en hög arbetslöshet en förmåga att stanna när den väl har kommit. Ungefär som ovälkomna gäster...

”Du kan inte bli helt och hållet utkonkurrerad av en dator förrän den har lärt sig att skratta åt chefens vitsar.”¹

Okänd

Ett av de värsta förslagen man hör när det gäller att minska arbetslösheten är det som säger att vi ska skrota datorerna eller att maskinerna tar våra jobb. Denna uppfattning är helt fel! Visserligen är det så att maskinerna tar jobben från just den grupp som drabbas, men å andra sidan så skapar maskinerna och datorerna indirekt fler jobb, vilket de flesta inte tänker på. För det första så ska ju de här maskinerna byggas någonstans, och till det så krävs det arbetskraft. Dessutom så gör ju maskinerna att produktiviteten ökar hos företaget och ökad produktivitet leder som vi nu vet till ökade vinster och/eller högre löner. Om vinsterna i ett företag ökar, så använder det ju pengarna till att investera och bygga ut sin verksamhet vilket leder till fler jobb. När de investerar så ”köper” de ju varor från andra företag som på så vis får in mer pengar som de kan använda till investeringar och så vidare. Om lönerna ökar så leder ju det till att de anställda får mer pengar att konsumera för, vilket gynnar andra branscher som sen använder dessa pengar till investeringar o.d. Vid en ökad produktivitet kan också priset på varorna som företaget tillverkar sänkas, vilket gör att de som handlar dessa varor får mer pengar över till att konsumera andra varor för och så vidare. Ett annat sätt att se på saken är att det med nya uppfinningar också tillkommer en hel del jobb i andra branscher som man kanske från början inte hade räknat med. Om vi som exempel tar bilen, så gav den upphov till investeringar i till exempel bilfabriker, vägar, oljeraffinaderier, servicestationer mm. Det var t.o.m. så att i slutet av 1960-talet så var 1/7 av jobben i USA beroende av bilen². Så på det hela taget är det en väldigt stor missuppfattning att säga att maskinerna tar våra jobb.

En annan teori säger att om vi delar på jobben så sänker vi arbetslösheten. Även detta är en missuppfattning av stora mått. Denna teori bygger på att antalet arbetstimmar för alltid är given och att arbete således är en bristvara, vilket inte stämmer. Även idag finns det en hel del arbeten som väntar på att bli utförda om bara arbetsgivare och arbetstagare kommer överens om lönen. Den dåliga konkurrenskraften eller den dåligt fungerande arbetsmarknaden försvinner inte bara för att arbetstiden förkortas. Det blir snarare tvärtom! Vid en arbetstidsförkortning finns det två vägar att gå, antingen behåller man månadslönen eller så behåller man timlönen. Om man behåller sin månadslön så stiger produktionskostnaderna vilket ger sämre konkurrenskraft i utlandet. Dessutom så stiger inflationen vilket bland annat leder till högre ränta. I slutändan så slutar det med att arbetslösheten istället för att sjunka kanske stiger, förutom de andra nackdelarna som finns kvar. Om man då istället behåller timlönen, ja då delar man ju inte på jobben utan på arbetslösheten och den samlade produktionen. Dessutom så används byggnader och maskiner en mindre del av dygnet vilket leder till stigande produktionskostnader, som i sin tur alltså leder till högre priser. Dessutom blir flaskhalsarna fler och värre. Om man har brist på en yrkesgrupp och samtidigt minskar arbetsdagen till 6 timmar, så innebär det att bristen blir ännu större. Man kan ju inte slänga in vem som helst för att ta ett jobb. En slaktare kan till exempel inte hoppa in och bli ingenjör på en gång. Detta innebär att mindre blir gjort och att priserna stiger, vilket mynnar ut i, ja just det, INFLATION! Vem sade att 6-timmars arbetsdag skulle kunna råda bot på arbetslösheten? Dessutom är det väl så att man under dåliga tider inte ska arbeta mindre för att komma ut ur krisen? Man behöver inte heta Johan Lybeck för att förstå att det är mera arbete som behövs för att få igång tillväxten, inte mindre.

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

²Robert L. Heilbroner, Makroekonomi - det samhällsekonomiska kretsloppet, 1967

INFLATION KONTRA ARBETSLÖSHET

Under lång tid trodde man på sambandet att vid en låg inflation så var arbetslösheten hög och vice versa. Men numera har man fått det bevisat för sig att detta enkla keynesianska samband inte stämmer. Det är nämligen så att hög inflation och hög arbetslöshet kan uppträda samtidigt.

Under 1950-60 talen så uppkom det en debatt om inflationens förhållande till arbetslösheten. Det var då den kända phillipskurvan presenterades, en kurva som på ett enkelt sätt visade att man vid en låg arbetslöshet hade en hög inflation och vice versa. Man kom fram till att det vid en låg arbetslöshet var lättare att få fram löneökningar som låg över produktivitetsökningen och som alltså ledde till inflation. Kostnaden för att ha full sysselsättning var således en hög inflation. Om man tittar efter hur förhållandena var under denna tid så ser man att det faktiskt stämde då. Så det var kanske inte så konstigt att de drog de slutsatser som de gjorde.

Några som inte accepterade detta samband som givet var de båda ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner. De arbetade efter att ha en lägre arbetslöshet vid en given inflationsnivå, dvs de ville att arbetslösheten skulle vara låg samtidigt som inflationen var det. Deras teorier har kallats den "Rehn - Meidnerska modellen". Verktøygen för att nå detta mål, var enligt de båda ekonomerna fyra till antalet. Man skulle föra en stram finanspolitik för att hålla tillbaka inflationen, men på de områden där tendenser till arbetslöshet uppstod skulle man snabbt sätta in selektiva åtgärder för att dessa tendenser skulle försvinna. Man skulle även ha lika lön för lika arbete, vilket skulle göra så att lågproduktiva företag skulle få det svårt att klara sig då de inte kunde konkurrera med låga löner längre. Tillsist så skulle man också ha en väldigt aktiv arbetsmarknadspolitik som snabbt skulle kunna sätta in åtgärder där de behövdes.

Andra såg däremot, till skillnad mot Rehn och Meidner, phillipskurva som given, dvs att låg inflation inte kunde uppträda samtidigt som låg arbetslöshet och vice versa. Detta synsätt stämmer dock inte alls. På 1970-talet motbevisades det med den stagflation, arbetslöshet tillsammans med inflation, som då bröt ut i stora delar av industriländerna.

Det ekonomiska synsätt som på senare tid blivit det alltmer dominerande, är det som har sitt ursprung i monetarismen. Detta är något som de flesta ekonomer idag är överens om, även om de vill kalla sig monetarister eller inte. Det säger att en expansiv politik inte enbart höjer inflationen, utan på lite längre sikt så misslyckas en sådan politik även med att minska arbetslösheten, medan inflationen finns kvar. Anledningen är att inflationen på grund av av förväntningar, som vi tidigare har talat om, späder på sig själv och att arbetslösheten då återgår till sin tidigare nivå när företagen har insett att efterfrågeökningen endast bestod av inflation. De kommer då åter att minska produktionen, vilket leder till att arbetslösheten återgår till sin tidigare nivå. Det finns nämligen en nivå på arbetslösheten där inflationen är stabil. Vilken denna nivå är, är svårt att säga och den är också olika mellan olika ekonomier. Försöker man att komma under denna nivå med hjälp av expansiv politik så ökar inflationen och arbetslösheten sjunker till en början. Detta bygger på felaktiga förväntningar om inflationen, man tror att den är lägre än vad den är. När man då senare tar hänsyn till den ökande inflationen, så visar det sig i lönekraven som då växer. Detta sätter igång en inflationsspiral, som när alla har anpassat sig till den högre inflationen så återgår arbetslösheten till den nivå den hade innan den expansiva politiken satte igång. En expansiv politik minskar alltså inte arbetslösheten på längre sikt, utan bara på kortare sikt. Under hur lång tid den minskade arbetslösheten kan bestå beror således på hur snabbt anpassningen sker.

Hur ska man då enligt samma teori minska inflationen när den väl har uppkommit? Jo det ska ske med hjälp av åtstramningar. Detta leder först till ökad arbetslöshet, men när anpassningen till den lägre inflationen har skett så kommer arbetslösheten att sjunka tillbaka till sin ursprungliga nivå. Det tar däremot lång tid, mycket längre tid än vad man från början trodde. Det är denna situation som Sverige befinner sig i idag och som de flesta andra industriländer i Europa befinner sig i sedan flera år. Det bevisar bara, som tidigare sagts, att när väl arbetslösheten har blivit hög, så är den väldigt svår att få ner igen. Det har också blivit svårare att knäcka inflationen nu än vad det har varit innan. I och med att det sociala skyddsnätet idag är så väl utbyggt, så krävs det också många arbetslösa för att efterfrågan ska sjunka tillräckligt så att inflationen ger med sig. Tror man väldigt hårt på marknadsekonomin så är det ändå denna varianten man använder, fast att man får en dyr massarbetslöshet under en väldigt lång tid framöver. Fast tror man hårt på marknadsekonomin så tror man också på snabba förändringar, vilket i detta fallet inte har skett. Antingen är det då "fel" på marknadsekonomin eller så finns det något annat som gör att marknadsekonomin inte fungerar som den ska. I detta fallet borde det vara det senare. För det är ju klart, tar man bort alla bidrag till arbetslösa så sker ju anpassningen mycket snabbare, fast till kostnader som är mycket värre än de vi har idag.

Ett sätt att mildra en åtstramande politik kan vara att sätta vissa normer som man offentliggör innan man sätter igång med politiken. Om man till exempel har som en norm att inflationen ska vara 2%, med ett svängrum på 1%, och går ut med det innan man sätter igång med den politiken, så kan anpassningen ske snabbare. Problemet är då att normen måste vara trovärdig. Är den inte det så gör den ingen nytta. Det är bland annat därför som Riksbanken ska vara fristående, för att det då blir lättare att göra normerna trovärdiga och att hålla dem. Exemplet med inflationen hjälpte tyvärr inte så mycket för Sveriges del, utan mynnade ut i en massarbetslöshet. Anledningen är att man tidigare har använt sig av devalveringar i tid och otid och därför har levt med en hög inflation. Ingen trodde således på denna norm och resultatet ser vi nu, tyvärr.

SAMMANFLÄTNINGENS BETYDELSE

På senare tid så har världens ekonomier flätats samman, och då inte minst de länder i Europa som är medlemmar i EU. Detta har fört med sig att det har blivit lättare att investera utomlands där nya marknader finns och där det finns bättre produktionsförutsättningar. Utländska företag investerar i Sverige, medan svenska företag investerar utomlands och så vidare. Företagen har alltså blivit allt mer internationaliserade och är alltså inte längre så "beroende" av sina "ursprungsländer". Detta gör att det har blivit allt svårare att avgöra vad i företagen som ska räknas som svenskt, om det nu är ett svenskt företag vi talar om. Ska till exempel en investering som ett svenskt företag gör i Japan räknas in i den svenska bytesbalansen eller inte? Detta har medfört att den tidigare så viktiga bytesbalansen har blivit allt suddigare och alltså inte uppfattas som lika viktig i ett lands ekonomi längre. I och med att man har avskaffat valutareglerna, så har det blivit lättare att låna till underskotten i bytesbalansen. Hindret nu är bara om företagen är villiga att låna ut mer pengar till ett land, och till vilken ränta detta i så fall sker. Detta har tillsammans gjort att bytesbalansen inte längre är den bästa indikatorn för att ta reda på hur pass bra ett land mår ekonomiskt. Givetvis har den inte helt spelat ut sin roll, men den upplevs numera bara som en i mängden.

RÄNTEBILDNING

Ju rörligare kapitalet är, desto svårare blir det för ett land att själv bestämma räntan och styra penningmängden. Vid en fast växelkurs, som verkligen är fast i ordets rätta bemärkelse, så ges räntan automatiskt av omvärlden, eller den tvingas egentligen fram av omvärlden. I och med att vi numera med endast några knapptryckningar sekundsnabbt kan flytta flera miljarder kronor, så söker sig kapitalet till länder där det ger bäst avkastning, eller rättare sagt till placeringsformer som ger bäst avkastning i förhållande till risken. Detta gör att avkastningen mellan länderna automatiskt utjämnas. För en internationell placerare så blir då förhållandet mellan ränta - valuta det som avgör. Dvs, om man misstänker att valutan kommer att sjunka i värde så kräver man högre ränta i det landet än i ett land där valutan förväntas ligga stabilt. För den inhemska placeraren så blir på samma vis förhållandet ränta - inflation det viktigaste. Om räntan är på 10% och inflationen ligger på 7%, så ger ju det bara en realränta på 3%, medan om räntan kanske bara är 7% samtidigt som inflationen är 3% så ger ju detta en realränta på 4% vilket då alltså är att föredra. För en inhemsk placerare är det alltså inte den nominella räntan som är det avgörande, utan det är realräntan.

I en öppen ekonomi kan man säga att räntan ges av följande: $\text{Inhemsk ränta} = \text{utländsk ränta} + \text{förväntad växelkursförändring} + \text{riskpremie}$. Riskpremien är samma sak som om att landet har dåligt rykte, man spekulerar i att det inte kommer att klara av sina skulder. Denna riskpremie ökar alltså om man inte för en stram politik i framför allt dåliga tider.

FAST VÄXELKURS

Vid fast växelkurs så blir det, som tidigare sagts, mycket svårt för Riksbanken att föra en självständig penningpolitik. Låt oss ta ett exempel på svårigheterna: Riksbanken märker att man måste föra en åtstramande politik för att håll inflationen nere. De höjer därför räntan, vilket leder till ett valutainflöde. Detta leder i sin tur till en ökad tillgång på krediter vilket ger,

som sades i kapitlet om marknaden, en expansiv effekt. Resultatet blir alltså till viss del det motsatta mot vad som var meningen. På så vis så måste det bli omvärlden som bestämmer räntan. Det är bara att acceptera.

Räntan speglar i hög grad förväntningar om hur den framtida inflationen kommer att bli. På så sätt finns där ett tryck på att anpassa inflationen efter omvärlden, för är inflationen högre än i omvärlden, så uppkommer det snabbt devalveringsrykten, vilket driver upp räntan. Anledningen är att när inflationen är högre än vad den är i omvärlden så försämras konkurrenskraften. Ett sätt att då försöka slippa arbetslöshet är att devalvera, men detta kan dock spä på inflationen så att man hamnar i en ond inflationsspiral. Därför kan man säga att hög inflation och fast växelkurs inte hör ihop i det långa loppet. Har man fast växelkurs och inflationen inte vill ge med sig, så har man oftast bara två vägar att gå. Den ena är att devalvera och den andra är att fortsätta åtstramningspolitiken tills att inflationen har givit med sig. Det senare kan dock ge upphov till stora sociala kostnader.

Vid en fast växelkurs, som vi tidigare har sagt, så stabiliserar sig arbetslösheten vid en nivå där inflation ligger stabilt. Arbetslösheten och inflationen kommer då att cirkulera kring denna nivå, som för övrigt kallas för NAIRU. Om vi säger att inflationen vid ett sådant tillfälle stiger, kanske på grund av en expansiv politik, så ökar också arbetslösheten efter ett tag. När arbetslösheten stiger så minskar inflationen igen, och en sjunkande inflation gör i sin tur att arbetslösheten sjunker. Detta medför i sin tur att inflationen stiger igen och så vidare. Alltså är stabiliseringspolitik väldigt svårt att föra vid ett sådant här tillfälle, resultaten blir bara kortsiktiga. Istället måste man ändra ekonomins struktur för att sänka arbetslösheten utan att inflationen ökar.

RÖRLIG VÄXELKURS

Vid en rörlig växelkurs så går det för ett land att leva med högre inflation, fast det ger ändå vissa nackdelar. Den högre inflation kommer att kompenseras med sänkningar av valutans värde och på så vis drabbas inte exporten. Däremot kommer framför allt de långa räntorna fortfarande att vara höga.

Det är också lättare att mer individuellt sätta räntan. Visserligen leder det även här till valutaflöden åt endera hållet, men det kommer nu att kompenseras med svängningar i växelkursen. Och även om riksbanken kan sätta sina räntor lägre, så är det bara de korta marknadsräntorna som de kan styra. De långa obligationsräntorna grundar sig fortfarande på den förväntade framtida inflationen.

Som sades ovan så innebär inflationen nu inte längre ett lika stort problem eftersom det korrigerades med hjälp av svängningar i växelkursen. Men det finns här ett stort men. Det har nämligen visat sig att priserna är lätttrörliga uppåt men desto trögare nedåt. Så fast att växelkursen stärks, så sjunker inte importpriserna nämnvärt.

Ett annat problem vid rörlig växelkurs är att finanspolitiken tappar i styrka eftersom en flytande valuta neutraliserar sådana ingrepp. Om vi tar som exempel att man för att minska arbetslösheten väljer att använda sig av en expansiv politik, så medför det ju att budgetunderskottet ökar, vilket i sin tur leder till höjda räntor. När räntorna höjs så strömmar det in valuta i landet, valutakursen stärks vilket försvagar konkurrenskraften och alltså motverkar den expansiva politiken.

I de flesta länder där man använder sig av rörlig växelkurs, exempelvis Sverige, så låter man inte växelkursen få verka alldeles fritt. Man har oftast några mer eller mindre uttalade gränser för hur högt respektive lågt växelkursen får stiga/sjunka. Detta kallas för "Dirty float". En annan viktig sak som centralbanken också får ta på sig vid en flytande växelkurs är att

hålla inflationen under kontroll. Detta sker då som tidigare har antytts med hjälp av rätropolitiken, medan det vid en fast växelkurs sker "automatiskt".

EU OCH EMU

I och med att vi gick med i EU, så har vi anslutit oss till en inre marknad, där bland annat arbetskraft och kapital tillåts röra sig helt fritt. Detta har satt ett ännu större tryck på oss att "likna" de länder som är med där. För är ett land alltför olikt ett annat land inom EU i fråga om till exempel skatter, så flyr lätt kapitalet över till det för kapitalet bästa landet. För att arbetskraften också ska fly till ett annat land måste dock skillnaderna vara mycket stora. Det är inte så enkelt som det låter att bara ta sitt pick och pack och flytta till ett annat land och jobba där, bara för att man får ut lite mer i nettolön. Man får då väga det mot den sociala biten, vilket oftast gör att folk ändå stannar där de är.

Detta samarbete innebär också att flera länder kan ändra sin finanspolitik i samma riktning utan att något läckage uppstår till ett annat land. En annan positiv sak för Sveriges del är att vår centralbank nu blir mer likvärdig till exempel Tysklands. Tidigare hade vi bara att följa vad "de stora" gjorde, och anpassa oss till det. Nu får vi vara med och bestämma med "de stora" istället, och kan alltså vara med och påverka.

Ett av de största projekten inom EU är EMU, europeisk monetär union. Tanken är att de nationella centralbankerna ska försvinna och ersättas med en gemensam europeisk centralbank. De nationella valutorna försvinner naturligtvis också då och ersätts med en gemensam valuta, vid namn Euro. Vid införandet av en gemensam valuta så försvinner ju transaktionskostnaderna för företagen och de kan också planera mer långsiktiga affärer, eftersom de inte behöver oroa sig för valutasvängningar. Detta skulle spara in en hel del pengar. Detta kanske låter positivt, men frågan är om inte de negativa aspekterna för tillfället överväger. Det första man kan invända mot är den planerade tidtabellen. Hur ska EMU-projektet kunna sjösättas om knappt tre år, 1/1 1999, när det nu endast är ett land som klarar konvergenskraven, nämligen Luxemburg. Nu tvivlar man t.o.m. på att Tyskland kommer att kunna klara konvergenskraven, vilket naturligtvis skulle vara ett bakslag¹. Det har då framförts att endast vissa länder, de som klarar konvergenskraven till 1999, i ett första steg skulle bli medlemmar i EMU. Men som det ser ut nu så är det inte många länder som kommer att klara detta, men det skulle ändå kunna vara ett alternativ. Det värsta man skulle kunna göra är att tumma på konvergenskraven så att alla, eller nästan alla, kommer med till 1999. Detta skulle sluta i katastrof för de svaga ekonomiska länderna. Något annat som kan vara farligt, men som förhoppningsvis inte behöver vara det, är inflationen inom EMU. Tänk om en region har en inflation som ligger 0,5% över de andras. I ett kortare perspektiv gör det inte så mycket, medan det i ett längre perspektiv kommer att sluta i total massarbetslöshet för den berörda regionen, om inte invånarna flyttar därifrån vill säga... Fast troligtvis så kommer inflationen att ligga på samma nivå inom hela EMU. Och för att hela Västeuropa skall kunna införa en gemensam valuta så krävs det att det också är ett optimalt valutaområde, med likvärdiga produktionsförutsättningar överallt, något som man har svårt att tro när man ser på det idag. Det räcker med att se vilka kulturella skillnader de olika länderna har.

Min slutsats här blir att EMU på längre sikt nog kan bli bra, det gäller bara att inte stressa fram det. Eller för att citera Giordano Bruno: "Bättre en smula sent än en smula dåligt." Det blir här lätt att dra paralleller med den tyska valutaunionen den 1/7 1990. Denna stressades fram och blev i slutändan inte så bra för den svagare sidan, dvs Östtyskland. Om vi istället

¹Veckans Affärer, 51-52/95

skjuter upp EMU, låt oss säga 10 år, kanske längre, och innan dess ser till att alla länder även klarar konvergenskraven på längre sikt så kan det nog kunna bli bra. Det är väldigt riskabelt att tro att ett gammalt höginflationsland som Sverige även i fortsättningen ska kunna hålla inflationen nere, och på så vis kunna hålla en stabil växelkurs. Låt mig bara påminna om att det är mindre än fyra år sedan som Sverige släppte kronan fri och den genast sjönk med 25% i värde. Även om jag tror att Sverige numera kan räknas till låginflationsland så skadar det inte att vänta och se vad framtiden säger. Framtiden ser verkligen spännande ut!

SVERIGE - EN ÖVERBLICK

Den svenska industrialiseringen tog fart under 1870-talet, något senare än i de flesta andra industriländer. Anledningen var bland annat att befolkningen ökade, jordbruket blev produktivare och framför allt att utrikeshandeln tog fart. Under 1890-talet växte så de svenska basnäringarna fram, dvs massaindustrin, malmen och verkstadsindustrin. Dessa tre näringar fick länge bära på Sveriges ekonomi och det är dessa näringar vi än idag har att tacka för vår välfärd. Man kan säga att industrialiseringen kom sent till Sverige, men när den väl kom så gick den snabbare än i de flesta andra länder.

Den svenska industrin växte snabbt och inte blev det sämre av att Sverige slapp att delta i första världskriget. Efter kriget var Sverige ett av de få oskadade länderna och vi kunde därför snabbt hjälpa till att bygga upp de förstörda länderna, något som givetvis gynnade vår industri som då gick hör högtryck. Men denna glädje varade inte så länge. Redan i början av 1920-talet så slog en stor kris, beroende på en kraftig spekulationsboom, emot oss. Åren 1921-22 så var vår arbetslöshet faktiskt så hög som 30%. Den höga arbetslösheten pressade ner lönerna vilket ledde till att företagen återigen började visa stora vinster. Av dessa vinster blev det investeringar vilka gjorde att arbetslösheten sjönk. Men man får inte glömma de sociala problem som drabbade de arbetslösa. Det sociala skydds nätet var inte lika starkt då som det är nu, även om vissa ändå klagar på det nu också.

Efter att ha kommit över krisen i början av 20-talet, så tog det inte alltför lång tid innan nästa internationella kris kom. Även denna grundar sig på för stora spekulationer, denna gång framför allt i USA. När spekulationsbubblan sprack i oktober 1929 så spred sig krisen snabbt i världen. 1930-31 så kom denna kris till Sverige och 1932 så hade vi åter en hög arbetslöshet, denna gång på 25%. Men krisen blev både kortare och mildare i Sverige än vad den blev på de flesta andra ställen. Detta berodde till stor del på att Sverige 1932 devalverade med omkring 30% och krisen i början av 20-talet hade hjälpt till att sanera näringslivet så att de svaga företagen hade slagits ut. Nu startade också många arbetslösa egna småföretag och från 1932 så börjar Sverige använda sig av en konjunkturpolitik, allt efter Keynes och Stockholmskolorns idéer. Och trots de stora kriserna under 20 och 30-talen så var det då som Sveriges tillväxt var starkast eftersom de andra länderna drabbades mycket hårdare av kriserna än vad vi gjorde.

Även efter andra världskriget så drabbades Sverige av en exportboom, och tillväxten fortsatte att stiga. Det är faktiskt så att mellan 1870 - 1980 så steg vår BNP med i snitt 2,5% per år, med en topp mellan 1960 - 65 då BNP faktiskt steg med otroliga 5,3% per år! Och mellan 1950 - 70 så låg arbetslösheten nästan konstant under 2%, vilket i princip innebär att full sysselsättning rådde. Detta inträffade utan att inflationen steg, förutom 1950-51 då den steg i hela världen. Denna snabba tillväxt gjorde att man i allt snabbare takt började bygga ut den offentliga sektorn och införa nya transfereringar. Man använde sig av Keynes politik, som fungerade utmärkt och man trodde att man hade löst de ekonomiska problemen, om inte för alltid, så åtminstone för en lång tid framöver. Men tänk så fel man hade. Under mitten och slutet av 70-talet så började nämligen problemen stå som spön i backen.

Mellan 1971 - 75 så steg BNP i vanlig ordning med 2,7% per år. Men mellan 76 - 80 så steg den med ynka 1,3% per år! Varför gjorde den nu det? Naturligtvis spelade oljekrisen en roll i det hela men det är inte hela sanningen, även om Sveriges industri var, och fortfarande är, väldigt energikrävande. Problemet var att industrin slutade att växa, något som hade drabbat våra konkurrentländer tidigare och som nu också drabbade oss, som vanligt, skulle det visa sig, senare än alla andra. En anledning kan vara att efter andra världskriget så växte vår

industri snabbt, beroende på att vi hjälpte andra länder att bygga upp sin. Dessa fick då börja från scratch och fick lättare med att anpassa sig till den nya tekniken, medan vår industri blev allt mer föråldrad. Detta med att börja om från scratch är en av anledningarna till att Tyskland så snabbt kunde bli en ledande industrimakt efter andra världskriget. På detta vis hade alltså en för oss från början stor fördel vänt till en lika stor nackdel! Andra problem var att protektionismen ökade ute i Europa och vi fick allt svårare att exportera. Men det finns även andra orsaker till att den svenska ekonomin nu började försämrats. Vi hade byggt ut den offentliga sektorn väldigt snabbt med hjälp av höga skatter. I den offentliga sektorn var inte heller konkurrensen så stor, vilket gjorde den mindre effektiv och alltså inte heller så produktiv. Vi införde också en massa regleringar, skyddade och stödde vårt näringsliv med en massa bidrag vilka verkade som en konstgjord andning vilket i sin tur gjorde att inga rationaliseringar genomfördes. De ökade transfereringarna gjorde att trycket på att arbeta minskade och att frånvaron från jobben ökade markant. Utbildning lönade sig inte heller på grund av att lönerna var allt för likvärdiga. Detta medförde att vi tappade det försprång i utbildning som vi tidigare hade haft. Varför utbilda sig när man inte tjänar på det? Tillsist var man "tvungna" att devalvera för att få igång industrin igen. Men detta ledde bara till att räntorna steg vilket i sin tur gjorde så att nyinvesteringarna inte ökade i den grad som man hade hoppats på.

1974 - 75 så blev det en internationell konjunkturedgång. Denna försökte dock Sverige att överbygga med hjälp av sänkta skatter, som skulle öka den privata konsumtionen, och med ett stöd till de företag som började gå dåligt och på så vis förhindra en väntande arbetslöshet. Företagarstödet innebar att man producerade varor bara för att lägga dem på lager. Om man på detta vis skulle kunna överbygga lågkonjunkturen så skulle man sen kunna haka på den allmänna konjunkturuppgången som kom 1976. Till en början såg det faktiskt ut att lyckas, och 1974 blev faktiskt ett bra konjunkturår för Sveriges del. Men istället så fick vi vår lågkonjunktur 76 - 77 när de andra upplevde konjunkturuppgångar. Anledningen var att vi inte klarade av att haka på den allmänna uppgången beroende på ökade kostnader. Till exempel så ökade lönerna väldigt snabbt beroende på den höga inflationen som den expansiva politiken gav med sig. Som om inte det skulle vara nog så ökade samtidigt kronans värde, vilket ledde till kraftigt ökande exportpriser och en försämrad konkurrenskraft.

1975 OCH FRAMÅT

"Investera i inflation. Den är den enda som går upp."¹

Will Rogers

I ett panikartat försök att få igång industrin så devalverade man kronan två gånger under hösten 1976 för att under sommaren 1977 göra ytterligare en kraftig devalvering. Trots detta så klarade inte den ökande exporten av att betala för den allt dyrare importen och bytesbalansen förblev negativ vilket förde med sig allt fler lån utomlands. Sverige hade nu hamnat i en sorts ond cirkel eftersom att i och med att man var tvungen att låna utomlands för att täcka budgetunderskottet så höjdes räntorna. Detta i sin tur förde med sig att vi var tvungna att låna mer för att klara av att betala räntorna. Vi fick nu låna för att betala lån, de gick alltså ej till investeringar utan till löpande konsumtion vilket är mycket farligt. En siffra som visar att lånen ej gick till investeringar är att mellan 1976 - 82 så sjönk industrins investeringar med 40%. Istället valde man att placera sina pengar i till exempel obligationer, tack vare att räntan

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

var så hög, så gjorde det att man tjänade mer på att placera pengar i värdepapper än i att investera. Budgetunderskottet fortsatte att öka, för att 82/83 nå sin topp med 13% av BNP i budgetunderskott. Detta finansierades genom lån från utlandet och från inhemska banker, vilka tvingades att köpa statspapper till en låg ränta. Bankerna förvandlades nästan till lagerlokaler för olika statsobligationer... Finansieringen av det växande budgetunderskottet gav upphov till en allt högre inflation eftersom upplåningen gjorde att penningmängden snabbt växte. Således höjdes också räntorna, kostnaderna steg och ett tag permanentades förväntningarna om en framtida inflation på hisnande 10%. Sverige var på väg in i en stagflation, men många som friställdes från det privata näringslivet sögs in i den offentliga sektorn vilket höll nere arbetslösheten, om än med lånade pengar. Denna "strategi" höll till 81 - 82 då problemen förvärrades. Det gick då upp för de styrande att Keynes teorier, som fortfarande präglade Sverige, ej hade något botmedel mot en stagflation. Lösningar kom i konflikt med varandra, en lösning på ett problem förvärrade ett annat. Vad skulle man då göra? Skulle man använda sig av en åtstramande eller en expansiv politik, eller kanske av något annat? En expansiv politik skulle föra det med sig att tillväxten skulle stimuleras och sysselsättningen skulle öka om man valde att konsumera svenska varor vill säga. Gjorde man inte det skulle istället importen öka drastiskt vilket skulle ge upphov till ökad inflation, högre räntor och ökat budgetunderskott vilket faktiskt skulle motverka den expansiva politiken. Är räntorna höga så minskar ju investeringarna. Företagen kanske också skulle se igenom den expansiva politiken och märka att budgetunderskottet ökade och på så vis märka att den ökade efterfrågan bara bestod av luft.

"Pengar är inte allt. Det mesta av dem är inflation."¹

Otto Ludwig

En åtstramande politik skulle däremot förbättra statsfinanserna och dämpa inflationen. Men å andra sidan så skulle tillväxten försämrats och arbetslösheten skulle öka. Och i Västeuropa kan man idag se att arbetslösheten har mycket svårt att falla tillbaka till sin tidigare nivå efter en åtstramande politik, något som den gör i teorin. Detta beror på att arbetsmarknaden är trög och stel. Kanske var det rätt att inte använda sig av en åtstramande politik här?

Metoden man kom att använda var varken en expansiv eller en åtstramande politik, eller rättare sagt, det var båda två samtidigt! Politiken kom att kallas den tredje vägen, vägen mellan åtstramning och expansion. Den började med att man devalverade med 10% 1981 och sedan 1982 slå till med storsläggan och devalvera med hela 16%, något som de nordiska finansministrarna i ett möte med K-O Feldt på Arlanda ivrigt protesterade mot². Mannen bakom denna devalvering var den numera inte helt okände Erik Åsbrink. Tanken bakom denna metod var att exporten skulle öka för att betala för importen, allt för att inte utlandsskulden skulle öka. Men hur går det med tillväxten när man använder sig av devalveringsstrategin? Faran är att omvandlingstrycket i företagen försvagas så att man börjar konkurrera med låga priser istället för kvalitet. Dessutom sätter inflationen igång vilket leder till att devalveringsvinsterna riskerar att bli kortvariga. Samtidigt kommer kanske lönerna att öka, eftersom man litar på att man kommer att devalvera igen och då är inte dessa ökningar så "farliga".

¹J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

²Kjell-Olof Feldt, Alla dessa dagar i regeringen 1982 - 1990, 1991

När vi här pratar om devalveringar, så bara måste jag citera Marcus Wallenberg som sade så här: ”Devalvering är som att kissa i byxorna - det värmer gott i början men sen blir det bara obehagligt”¹. Ett väldigt bra sätt att uttrycka saken på.

Hur gick det då med devalveringsstrategin? Jo, den var väldigt lyckad - i början. Men det berodde säkerligen också på att den internationella konjunkturen samtidigt vände uppåt. Samtidigt så innebar de snabba uppåtgående lönerna i Sverige att skattetrycket ökade eftersom att skatteskalan var starkt progressiv och detta verkade åtstramande och förde med sig att mer pengar rann in i statskassan. Samtidigt kom det en massa avregleringar, varav den som fick flest konsekvenser var den av kreditmarknaden. Hushållen började låna mer och mer och den ökande konkurrensen på kreditmarknaden förde med sig att det också blev allt lättare att låna. Den ökande utlåningen förde med sig en ökande konsumtion som tillsist mynnade ut i en kraftig överhettning av ekonomin. Vi hade t.o.m. brist på arbetskraft medan inflationen fortsatte att vara hög, vilket ledde till att ingen trodde på att det skulle vara slut på devalveringarna som man lovade. Detta förde i sin tur med sig att räntan låg på en fortsatt hög nivå. Att inflationen förväntades vara fortsatt hög visar inte minst denna siffra: !989 - 90 så ökade lönerna med 10%, medan produktiviteten endast ökade med 1 - 2%. Inte konstigt att devalveringsryktena blev allt starkare.

SVERIGE PÅ 90-TALET

Under 1970 - 80-talen hade vi i Sverige framför allt tre stora problem. Det ena var inflationen som ständigt låg högre än konkurrentländernas, bland annat på grund av den ökade upplåningen som följde efter avregleringen av kreditmarknaden och att man nästan strävade efter full sysselsättning till varje pris. Inflationen var då bara ett pris man fick betala för detta och därför hade man ingen enhetlig inflationsbekämpning. Ett annat problem var att den ekonomiska tillväxten var svag, där bland annat, som tidigare sagts, oljekrisen hade ett finger med i spelet. Det tredje problemet var att vi drogs med ett lågt sparande, både offentligt och privat, vilket utgjorde ett hot mot investeringarna.

Anledningen är, som påpekats några gånger tidigare, att det ofta föreligger en konflikt mellan teorin och verkligheten. Att få ned inflationen i teorin är lika enkelt som att säga ”pajas”. Det är bara att föra en kombination av åtstramnings och utbudspolitik. Problemet är att åtstramningar oftast är impopulära. För bakom ordet åtstramning ligger minskade bidrag, försämrade ersättning, ökad moms etc. Istället har man försökt sig på strukturella åtgärder vilka tar mycket längre tid än åtstramningar för att slå igenom. Men låt oss nu återgå till det som detta avsnitt skulle handla om, nämligen dagens kris.

”Jag ska bli ekonomiskt oberoende om jag så ska behöva låna varenda cent.”²

Max Eastman

När kreditmarknaden avreglerades, så skedde det medan det gamla skattesystemet ”härskade”. Med detta system så var det så att man nästan tjänade på att låna. Utlåningen steg dramatiskt och många började investera i fastigheter. Den kraftiga utlåningen förde med sig att inflationen steg kraftigt och vi fick en åtstramning bakvägen. Vid en hög inflation så sätter ju devalveringsryktena igång och räntan stiger och vi upplever ett valutautflöde. När dessa devalveringsrykte satte fart under 1990 så bestämdes det att vi inte skulle devalvera trots alla

¹Klas Eklund, Vår ekonomi, 1995

²Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

rykten, det var nu dags att göra Sverige till ett låginflationsland. Ett systemskifte var alltså på ingående. Detta förde med sig att vi började med att använda oss av en åtstramningspolitik vid en konjunkturedgång. I vanliga fall skulle Sverige ha devalverat vid ett sådant tillfälle, men nu var det dags att ändra på det, kosta vad det kosta vill. Och det gjorde det... Vi skulle hålla vår växelkurs fast och på så sätt tvinga ner inflationen. Det vi fick betala med var en kraftigt stigande arbetslöshet. Detta var ett stadium som vi förr eller senare var tvungna att gå in i, och nu var det alltså dags. Det gick nu inte längre att motverka arbetslösheten med en expansiv politik eftersom räntorna då skulle höjas, med arbetslöshet som följd. Bankernas kreditförluster började nu stå som spö i backen efter den givmilda utlåningen på grund av att fastighetsbubblan nu hade smällt, och det rejält. Sammanlagt fick vi betala 60 miljarder kronor till våra banker för att de inte skulle gå i konkurs. Vid samma tidpunkt infördes det nya skattesystemet där lån inte skulle löna sig längre, vilket förde med sig att det privata sparandet ökade dramatiskt, delvis också beroende på att realräntan fortsatte att vara hög, ett tecken på att marknaden inte trodde på den svenska antiinflationen.

Tillslut så blev marknadens tvivlande på den svenska ekonomin för svår att stå emot. 1992 så devalverade Finland, Italien och Storbritannien och det europeiska valutasamarbetet brakade samman. Efter dessa länders devalveringar så påbörjades en valutaspekulation mot den svenska kronan, vilken nu skyddes som pesten. Valutautflödet från Sverige blev nu enormt och Riksbanken tvingades att chockhöja räntan men det hjälpte inte. Så, enligt min mening alldeles försent, tvingades man att släppa kronan fri den 19 november 1992 klockan 14.35, och kronan har sedan dess flutit fritt. Det började med att den sjönk som en sten och när det var som värst så kostade en D-mark nästan 5:50, mot runt 3:75 före frisläppandet. Nu ser det ut som om värdet har stabiliserats något och en D-mark kostar numera runt 4:50. I och med detta bakslag för Riksbanken har man nu börjat strida kraftigare mot inflationen än någonsin förr, vilket har resulterat i att inflationen för tillfället ligger under 2%. Frågan är om det är bra att satsa alltför mycket för få ned inflationen. En alltför låg inflation missgynnar tillväxten och gör bland annat att strukturomvandlingen försvåras. Det hela rör sig om en svår balansgång.

FRAMTIDEN

Jag ska här nedan försöka så kortfattat som möjligt säga vad jag tycker är viktigast i dagens svenska ekonomiska läge.

Inflationsbekämpningen måste fortsätta som den gör nu. På denna punkt får vi inte vika en tum. Lyckas vi med att hålla inflationen nere så kommer också jobben så sakta att komma tillbaka. Jag tror nämligen inte att alla ännu är helt övertygade om att vi har övergivit devalveringspolitiken, något vi inte minst märker på att våra räntor fortfarande är högre än vad de är hos våra konkurrentländer. Tittar man på räntan så märker man också att man ännu inte tror på att vår låga inflation kommer att hålla i sig. Detta märker man på att de långa räntorna är så mycket högre än de korta. Men som tidigare nämnts så är en alltför låg inflation inte heller bra. Frågan är om Riksbankens mål är rätt eller om det är för lågt satt.

Vi måste också göra det lättare för nya företag att etablera sig här. Ett sätt kan vara att ta bort starta eget bidraget. Detta bidrag gör att de nya företagen i början konkurrera ut de gamla genom att de med hjälp av bidraget tillåts att hålla lägre priser än sina konkurrenter. När detta bidrag efter ett tag upphör, så är det deras tur att bli utkonkurrerade av nystartade företag som kan hålla lägre priser med hjälp av - starta eget bidraget. Vi måste också se till att hålla tillbaka löneökningarna och försöka råda bot på den svenska, inflationsdrivande, avundsjukan.

En stor del av vår tidigare inflation har nämligen berott på att vissa grupper har fått sin lön höjd alldeles för mycket på grund av att de vill ha lika höga ökningar som de andra.

För att trygga tillväxten i ett längre perspektiv så måste vi se till att utbildning lönar sig. Satsar man på en längre utbildning så ska också detta synas i lönekuvertet. Vi måste också på ett bättre sätt ta till vara på våra invandrare. Många ser tyvärr dessa som en kostnad, medan de faktiskt är en tillgång. Tänka sig att här får vi ta emot folk, oftast med en fin och dyr utbildning, helt gratis, och så tar vi inte tillvara på dem bättre än vad vi gör. Jag läste i en undersökning, tyvärr kommer jag inte ihåg var, att invandrarna kostar en del när de kommer, men efter tio år så går de faktiskt med vinst. Efter tio år så tjänar alltså vårt land pengar på dem.

Nu är det tyvärr så att den tillväxt vi tidigare har haft, runt 2,5%, då räckte till att skapa nya jobb, medan den nu endast klarar av att bibehålla de arbeten vi har, eller skapa nya arbeten mycket långsammare än vad den tidigare klarat av. Där för är det viktigt att vi ser till att kan hålla tillväxten på en hög nivå. För att försöka få upp tillväxten måste därför Riksbanken sänka räntan mer än vad den har gjort när detta skrivs (början av april). Det är ändå så att det tar ungefär 18 månader för en räntesänkning för att slå igenom, därför kommer räntesänkningarna nu lite för sent. Fast å andra sidan kan för snabba och för kraftiga räntesänkningar leda till att inflationen ökar, vilket naturligtvis inte är bra.

Som avslutning får jag ändå säga att trots att det ännu ser mörkt ut för den svenska ekonomin, så tror jag att en ljusning inte är alltför långt borta. Efter natt blir det dag, något som förhoppningsvis även gäller Sveriges ekonomi...

EFTERORD

Efter att nu ha läst de dryga 28000 orden i detta arbete, förhoppningsvis med ett stort intresse, så har vi nu kommit till slutet. Jag får hoppas att dessa sidor inte har avskräckt er från samhällsekonomin eller har släckt det möjliga intresse som fanns innan ni började läsa. Jag får även hoppas att detta arbete motsvarade de förväntningar ni hade innan ni började läsa, och att ni nu, kanske mer än innan, förstår det viktiga i att känna till lite om hur samhällsekonomin fungerar. Det blir liksom lite enklare att följa med vad som händer i ens dagliga tillvaro om man känner till vad saker och ting handlar om. Och det kanske viktigaste av allt, det är inte lika lätt att bli lurad när man vet vad saker ting handlar om. Så här i efterhand hoppas jag att det har klarnat lite för de som inte visste så mycket från början och att de som kände till det som stod här innan kanske har fått en liten uppfriskning av sina kunskaper. Det är iallafall det som har varit meningen med detta arbete.

Att försöka sammanfatta allt det som vi har talat om på dessa sidor är en omöjlighet. Då är det lättare att ta upp de saker som på något vis inte har kommit fram i den omfattning som jag hade hoppats.

Tyvärr så har väl detta arbete inte minskat tron om att nationalekonomin skulle vara den dystra vetenskapen. Det har väl bara slagits fast att nationalekonomi oftast handlar om olika sorters val man behöver göra, och att det går ut på att få det så bra som möjligt med de resurser som står till hands. Något annat som kanske inte heller har gått fram lika klart som jag hade önskat är att det är viktigt att försöka samla så stor majoritet som möjligt bakom det man gör. Detta ger större tro på det man gör och minskar samtidigt stridigheterna mellan olika intressegrupper. Fast det är nog så att människan oftast fattar de beslut som gynnar henne själv, tyvärr. Det är till exempel svårt för en som får sämre lön att förstå vad en åtstramande politik ska vara bra för, eller varför man ska spara när det är bra tider.

Förutom alla de citat som genomsyrar detta arbete, så skulle jag här i avslutningen vilja göra er uppmärksamma på några till. Det första handlar om bror duktig-principen, som vissa tycker att en del ekonomer använder sig av:

”Man hittar alltid eskimåer som är beredda att tala om för dem som bor i Kongo hur man bäst står ut med hettan.”¹

Stanislaw Jerzy Lec

Två andra handlar om den svenska avundsjukan, som vi har sett vid vissa tillfällen är till problem:

”Många föraktar rikedomar men få skänker bort dem.”²

Francois de La Rouchefoucauld

”Det är sant att pengar inte skänker lycka. Då menar man naturligtvis andras pengar.”³

George Bernard Shaw

Med detta arbete hoppas jag att jag har förklarat vissa av dessa saker och ökat förståelsen till varför vissa beslut måste tas, fast att det drabbar folk genom att de till exempel får mindre pengar att röra sig med. Tack för visat intresse!

¹Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

²Gösta Åberg, Tidens Citatbok, 1995

³J.B. Holmgård, All Världens Citat, 1994

KÄLLOR

Eklund Klas, Vår Ekonomi, 5:e uppl. 1995

Feldt K-O, Alla Dessa Dagar I Regeringen 1982 - 1990, 1:a uppl. 1991

Grolier Encyklopedia, CD-Rom

Hamilton C./Rolander D, Att Leda Sverige In I Krisen, 1:a uppl. 1993

Heilbroner Robert L, Makroekonomi - Det Samhällsekonomiska Kretsloppet, 1:a uppl. 1967

Pen J., Modern Nationalekonomi, 1:a uppl. 1970

Veckans Affärer 51-52/96, 12/96, 14-15/96

Wibble Anne, Två Cigg Och En Kopp Kaffe, 1994